

İman-Amel İlişkisi Meselesinin “Ey İman Edenler” Hitabıyla Başlayan Ayetler Açısından Değerlendirilmesi

The Evaluation of the Question of “the Relationship Between Faith and Deeds” From the Perspective of the Verses Beginning with “O You Who Have Believed”

FATİH KARAMAN*

Geliş Tarihi/Received: 28.04.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 02.06.2022

Öz: Müslümanlar arasında ilk ihtilafların başlamasından ve Kelam ilminin kuruluş döneminden günümüze kadar, üzerinde en çok tartışılan; hatta tekfir mekanizmasına bile konu edinilen meselelerden birisi “iman-amel ilişkisi”dir. “Amel, imanın bir parçası mıdır? İman ile amel arasında nasıl bir ilişki vardır?” sorularına her grup-ekol-alim farklı farklı teorilerle cevap vermiştir. Bu kapsamda ameli, imandan bir parça sayıp büyük günah işleyeni veya amelinde eksiklik bulunanı kâfir ilan etmek gibi uç görüşler ileri sürülebilmiştir. Bazıları da iman ile amel arasında doğrudan bir ilişki olamayacağını düşünmüşse de büyük çoğunluk uzlaşmacı bir tutum benimsemiştir. Tartışmadaki herkes, kendisini Kur’ân’dan ve hadisten delillerle desteklemeye çalışmıştır. Bu çalışmada, geçmişte olduğu gibi bugün de güncelliğini ve önemini koruyan bu konu, öncelikle tasvîrî olarak ortaya konulmuş; daha sonra “Ey İman Edenler: *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا*” hitabıyla başlayan ayetler ışığında çözümlenmeye çalışılmıştır. Ayetler analiz edildiğinde, amelin imandan bir cüz sayılmasına imkân olmadığı sonucuna varılmıştır. Çünkü Yüce Allah, bu ayetlerde, belirtilen şeylerin aksi davranışlarda bulunanları kâfir olarak nitelememekte; onlardan, iman vasfını kaldırmamaktadır. İman-amel ilişkisi parça-bütün ilişkisi değil, sebep-sonuç ilişkisidir.

Anahtar Kelimeler: İman, amel, kefire, fık, küfr, cüz, tasdik, tevbe

* Doktor,Öğretmen - Milli Eğitim Bakanlığı, e-mail: fatihkaraman19@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0003-3886-2960>

Abstract: From the beginning of the very first dissensions among Muslims and the foundation era of the science of kalam (Islamic scholastic theology) to the present day, “the relationship between faith and deeds” has been among one of the most discussed topics and even one of the mentioned subjects of the mechanism of takfir (apostasy). By addressing questions such as “Are deeds a part/component of faith? What sort of relationship is there between faith and deeds?”, each group-school/movement-scholar has offered different theories. Within this scope, by considering deeds a part of faith, extremist points of view such as terming people committing major sins or having a flaw in their (religious) practice as heresy (kafir) have been adduced. Although some people argue that there is not a direct relationship between faith and deeds, the majority have embraced reconciliatory attitudes. Each and every person involved in the aforementioned discussion has tried to support their views with evidence from the Qur’an and the Hadith(s). In this study, the subject under consideration, which is recent and important, as it was in the past, has firstly been descriptively suggested for discussion and then tried to be analysed in the light of the verses which have an address beginning with “O you who have believed يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا”. A detailed analysis of the verses reveals the conclusion that it is unlikely to consider deeds a part/component of faith. Because, in these verses, Allah, the Almighty, does not term people doing the opposite of what is wanted or expected as profane (kafir) and does not terminate/remove the attribute of faith from them. What is between faith and deeds is not a meronymy, but a cause-and-effect relationship.

Keywords: Faith, deeds, major sins, misdeeds, disbelief, component, recognition, repentance.

Giriş

İslam'ın ilk dönemlerinden bugüne kadar gelinen süreçte gerek fikrî planda gerek ilmî alanda, gerekse Müslümanların gündelik hayatında yaptığı tartışmalarda en çok karşımıza çıkan konulardan birisi iman-amel münasebeti; başka bir deyişle inanç-davranış ilişkisidir. Tartışma özetle “Kur’ân’da emredilen şeyleri yapmayan veya yasaklanan şeyleri yapan kişinin durumu nedir?” sorusu etrafında şekillenmiştir. Bu soruya makul cevaplar üretilebildiği gibi birbirinden oldukça farklı, zıt ve uç diyebileceğimiz noktalarda cevaplar da verilebilmiştir. Hem halk hem de âlimler nezdinde revaç bulan ve Müslümanları, birbirini tekfir etmeye kadar götürebilen böylesine hassas bir konunun derinlemesine incelenmesi ve Kur’ân açısından ele alınarak bir çözüme kavuşturulması bir zorunluluktur. Bu sebeple makalede öncelikle konu ile ilgili temel kavramlar verilmiş; konunun tarihi seyri ve ilişkili olduğu diğer konulara kısaca temas edilmiş; konu ile ilgili ulemanın ve mezheplerin görüşleri çerçevesinde ana hatlarıyla açıklanmıştır. Ana çerçeve ve temel görüşler belirlendikten sonra meseleye Kur’ân’ın bakışımı belirleyebilmek için “Ey iman edenler: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ” hitabıyla başlayan ayetler, iman-amel ilişkisi açısından incelenip değerlendirilmiştir.

1. İman ve Amel Kavramları

1.1. İman: Arapça ‘e m n’ kökünden türeyen iman kelimesi, sözlükte “inanmak, güvenmek, doğrulamak” anlamına gelmektedir.¹ Terim anlamı ise “Peygamberin, Allah’tan aldığı ve din olarak tebliğ ettiği kesin olan şeylerde onu tasdik etmek ve inanmaktır.”²

İman terimine yüklenen anlam ve iman tanımlaması oldukça çeşitlilik arz etmekle birlikte genel olarak iman; “kalp ile tasdik” “dil ile ikrar” “kalp ile tasdik ve dil ile ikrar” “kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve uzuvlarla amel” “kalpte marifet” şekillerinde tanımlanmıştır. İman tanımlaması tüm âlim, ekol ve mezheplerin iman-amel ilişkisi konusundaki görüşlerinin de temelini teşkil

¹ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi ğaribi'l-Kur’ân-Kur’ân Kavramları Sözlüğü*, çev. Abdülbaki Güneş-Mehmet Yolcu, (İstanbul: Çıra Yay., 2012), 99-101; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab* (Beyrût: Dâru Sâdr, 1997) “emn” 1: 221-225.

² Detaylı bilgi için bk: Mustafa Sinanoğlu, “İman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 22 (Ankara: TDV Yay., 2000), 212-214

etmiştir. Eş'ari ve Matüridiler iman tanımında “kalbin tasdiki”ni esas alırken; Hanefiler, buna “dil ile ikrar”ı da eklemiştir. Mürcie ve Kerrâmiyye mezhepleri, imanda esas olanın “dilin ikrarı” olduğunu savunurken; Cehmîler ve bir kısım Şia, imanı, “kalbin marifeti” olarak tarif etmişlerdir. Mu'tezile, Hâricîler, Zeydîler ile İmam Mâlik, İmam Şâfî, İbn Hanbel ve İbn Teymiyye gibi âlimler, iman tarifini oldukça genişleterek “kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve uzuvlarla amel” şeklinde yapmışlardır.³

1.2. Amel: Arapça “a m l” kökünden gelen amel kelimesi, sözlükte, “fiil, eylem, iş, durum, niyete dayanan bilinçli davranış, çalışmak, hareket” anlamlarına gelir. Terim olarak, “insanın iradeli, gayeli ve kasıtlı bir şekilde yaptığı iş, meydana getirdiği fiil” demektir.⁴ Ayrıca “emir ve yasakların konusu olup, karşılığında mükâfat veya ceza bulunan iş ve davranış” şeklinde de tanımlanmıştır.⁵ Amel kavramı, Kur'ân-ı Kerim'in temel kavramlarından biridir. Yüce Allah, iman edenlerden sâlih yani iyi, hayırlı, erdemli ameller beklemekte; iyi amellerin mükâfatından; kötü amellerin karşılığından bahsetmektedir. Salih ameller işleyen mü'minin, insanların en iyisi olduğunu belirtmektedir. İyi veya kötü, tüm amellerin insanın hür iradesine

³ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, çev. Bekir Topaloğlu, (İstanbul: İsam Yay., 2002), 495; Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid en-Nesefî *TebSıratü'l-edille fi usûli'd-dîn*, thk. H. Atay-Ş. Ali Düzgün, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2003), 2: 415, 2: 404; Ebû Muhammed Nûruddîn Ahmed es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akâidi*, çev. Bekir Topaloğlu, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2005), 171-172; Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit, “el-Fıkhü'l-ekber”, *İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*, çev. Mustafa Öz, (İstanbul: MÜİFV Yay., 2002), 58; Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl el-Eş'arî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, çev. Mehmet Dalkılıç-Ömer Aydın, (İstanbul: Kabcacı Yay. 2005) 27-28, 76, 137-139, 144, 222, 229, 238-239; Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. Ethem Ruhi Fiğlalı, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2005) 153, 166; A. Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akâidi ve Kelam'a Giriş*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004) 45. İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik el-Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, nşr. Zekeriyâ Umeyrât, (Beyrût: Dâru'l-Küttübî'l-İlmiyye, 1995), 158-159; Ebü'l-Hasen Kâdî'l-kudât Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, thk. H. Ebû Hâşim, (Beyrût: Dâru İhyâit-Türâsil-Arabiyye, 2001), 471, 474, 478.

⁴ İbn Manzûr, “a m l” 11/475, 477, Ebü'l-Bekâ el-Kefevî, *el-Külliyât*, thk. Adnân Derviş-Muhammed el-Mısrî, (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1992), 616; İsfehânî, el-Müfredat, “a m l”, 728; Ebu'l-Kemâl Âsım Efendi, *el-Okyânüsü'l-basît fi tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhît*, (İstanbul: 1272), 3: 297.

⁵ Süleyman Uludağ, “Amel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 3 (Ankara: TDV Yay., 1991), 13.

bağlı olduğunu bu nedenle de ahirette mutlaka kişinin lehinde veya aleyhinde sonuçlar doğuracağını beyan etmektedir.⁶

2- İman-Amel İlişkisi Meselesinin Ortaya Çıkış Süreci ve Tarihi Arka Planı

Mezheplerin ve âlimlerin iman kavramına yükledikleri anlamlardan ve buna bağlı olarak geliştirdikleri tanımlardan da anlaşılacağı gibi iman kavramı, İslam tarihinin ilk dönemlerinden itibaren çeşitli tartışmalara sahne olmuştur. Yukarıda verilen tanımlardan da anlaşılacağı üzere tartışma, öncelikle “amel, imandan bir cüz müdür, değil midir?” sorusuna verilen cevaptan kaynaklanmaktadır.

İman tanımında amele yer verenler açısından amel, imanın ayrılmaz bir parçası iken; imanda asıl unsurun kalbin tasdiki olduğunu düşünenler açısından iman ve amel, ayrı değerlendirilmesi gereken olgulardır. Buradan başlayan tartışmalar, büyük günah işleyeninin durumu başta olmak üzere imanının artması-eksilmesi, imanda istisna, iman-küfür sınırı gibi temel akide tartışmalarına da zemin hazırlamıştır. Özellikle Hz. Ali döneminde yaşanan iç karışıklıklar ve savaşlarda ölenlerin de öldürenlerin de Müslüman olması; Müslüman insanın zihninde çözilemeyen sorulara; gönlünde kapanmayan yaralara sebep olmuştur. Bu dönemden itibaren âlimler, iman-küfür sınırı ve büyük günah işleyen birinin mü'min olarak kalıp kalmayacağı ile ilgili meselelere çözüm üretmeye çalışmışlardır.⁷

İman-amel ilişkisi ve buna bağlı olarak ortaya çıkan konular, Haricilik ve Mürcücilik gibi çeşitli mezheplerin oluşmasında da önemli roller oynamıştır. Özellikle büyük günah işleyen kimsenin mü'min olarak nitelenip nitelenemeyeceği, temel ayrılık noktalarından birini teşkil etmiştir. Büyük günah işleyeni, **Hariciler**, kâfir sayarken; **Mürücüiler**, mü'min saymış; **Mu'tezile** ise her iki görüşü de reddederek böyle bir kimseye mü'min de kâfir de dene-meyeceğini; iman ile küfür arasında fîsk adı verilen bir menzilde bulundu-

⁶ Zilzâl 99/7-8; Talâk 65/11; Müлк 67/2; Mü'min 40/40; Hûd 11/7; Ra'd 13/29; Kehf 18/7; Yûnus 10/14, 61; Tevbe 9/94, 105; Sebe' 34/37-38; Ahkâf 46/16; Mâide 5/90; Kasas 28/15; Nûr 24/39, 40; Fussilet 41/40, 50; Ankebût 29/4; Nûr 24/38; Yâsîn 36/54; Câsiye 45/15, Bey-yine 98/7, 8 vd.

⁷ Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, thk. A. F. Muhammed, (Beyrût: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 11; Eş'ârî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, 27-28; Ayrıca bk. Toshihiko İzutsu, *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, çev. Selahaddin Ayaz, (İstanbul: Pınar Yay., 2005). Hilmi Karaağaç, “İtikâdî Mezheplerde İman-İslam İlişkisi”, *Gü-müşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, sy. 2 (2012): 103-120.

ğunu ve bu kişiye fâsık denilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu tartışmalar neticesinde bazen aksi görüş sahipleri tekfir edilebilmiştir. **Ehl-i Sünnet** âlimleri ise bu meseleye genel olarak mutedil ve uzlaşmacı bir tutumla yaklaşmışlardır. Bu tür kimselere kâfir denilemeyeceğini; günahkâr mü'min denilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Buna göre, büyük veya küçük günah işleyen yahut namaz, oruç gibi ibadetlerinde eksiklik bulunan Müslümanların durumu Allah'a havale edilmeli; tekfir etme yoluna gidilmemelidir.⁸

3. Kur'ân-ı Kerimde “Ey İman Edenler” Hitabıyla Başlayan Ayetler ve Bu Ayetlerin İman-Amel İlişkisi Açısından Tahlili

Kur'ân-ı Kerim'de “ey iman edenler” hitabıyla başlayan 89 ayet bulunmaktadır. İman ile amel arasındaki ilişkinin parça-bütün ilişkisi mi, sebep-sonuç-tezahür-gerekliklik ilişkisi mi olduğunun açıklığa kavuşabilmesi için bu ayetlerin incelenip tahlil edilmesi bir gerekliliktir:

1. “Ey iman edenler! ‘Râinâ’ (bizi gözet) demeyin, ‘unzurnâ’ (bize bak) deyin. (Söylenenleri) dinleyin. Kâfirler için elem verici bir azap vardır.”⁹

Konuşma ve hitap açısından uyarı yapılmış; ama râinâ şeklinde hitap edenlerden iman vasfı ayrılmamıştır. “Elem verici azab”ın bu yasağa uymayanlar için değil de kâfirler için olması da yasağa uymamanın ayrı, iman niteliğini kaybetmenin ayrı bir konu olduğunu göstermektedir.

⁸ Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 54; Ebû Muhammed el-Hasen b. Mûsâ en-Nevbahtî, *Fıraku's-Şî'a*, (Beyrût: Dâru'l-Edvâ, 2006), 29-35; Eş'ârî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, 102-103, 238-239; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 113-115, 120; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, thk. Bekir Topaloğlu vd., (İstanbul: Mizan Yay., 2005), 3: 256-257; Ayrıca bk. M. Said Yazıcıoğlu, *İslâm Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi*, (Ankara: Akçağ Yay., 2001); Hilmi Karaağaç, “Mâtürîdî Düşünce Sisteminde İman Anlayışı”, *EKEV Akademi Dergisi*, 15, sy. 49 (2011), 65-80.

⁹ Bakara 2/104. Ayet çev: *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali*, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2007); *Kur'ân-ı Kerîm Meali*. çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2010); *Kur'ân Yolu Meali*. çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2013); Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'ân Portalı, Erişim, 12 Nisan 2022.

“İbrânîcede “râinâ” ya benzer şekilde söylenen bir hakaret kelimesi vardı. Medine'deki Yahudiler de hakaret amacıyla bu kelimeyi kullanıyorlardı. Bu nedenle bu ayette müslümanlara, aynı anlama gelen “unzurnâ” demeleri öğütlenmiştir.” Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tefsîrü't-Taberî: Câmi'u'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, nşr. Ahmet M. Şakir, Mahmut M. Şakir, (Kahire: Dâru'l Mearif, 1969), 1: 473-474.

2. “Ey iman edenler! Sabır ve namaz ile Allah'tan yardım isteyin. Çünkü Allah muhakkak sabredenlerle beraberdir.”¹⁰

Burada emre konu olan sabır, namaz, dua, iman edenlerden istenmektedir. Emre muhatap olmanın ilk ve temel koşulu iman etmektir. Yani iman ile amel arasında öncelik sonralık ilişkisi kurulmuş; parça bütün ilişkisi kurulmamıştır.¹¹

3. “Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yiyin, eğer siz yalnız Allah'a kulluk ediyorsanız O'na şükredin.” “Allah size ancak ölüyü (leşi), kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı. Her kim bunlardan yemeye mecbur kalırsa, başkasının hakkına saldırmadan ve haddi aşmadan bir miktar yemesinde günah yoktur.”¹²

Temiz olmayan yani faiz, içki ve kumar kazancı gibi haram bulaşmış kazançla alınan veya tek tek sayılanlar gibi bizatihi haram kılınmış olan rızıklardan yeme ihtimali bulunmasaydı böyle bir yasaklama olmazdı. Olgusal olarak da bunu iddia edemeyiz. Temiz rızıklardan yeme emri verilen haram kılınanlardan uzak durması istenenler mü'minlerdir. Amel, imandan bir cüz olsaydı, “bunlardan yemeye mecbur kalanlar” için “bir miktar yemesinde günah yoktur.” denilerek istisna yapılmazdı. Emre uymayanların veya yasağı yapanların imandan çıkmış olacağı belirtilirdi.

4. “Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın (öldürülür). Ancak her kimin cezası, kardeşi (öldürülenin velisi) tarafından bir miktar bağışlanırsa artık (taraflar) hakkaniyete uymalı ve (öldüren) ona (gereken diyeti) güzellikle ödemelidir. Bu söylenenler, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir.”¹³

Kısasın önce farz kılınması daha sonra da belli şartlarla hafifletilmesi amelin imanın parçası olmadığını ispat eder. İman konusu olsaydı şarta bağlama ve

¹⁰ Bakara 2/153.

¹¹ İmam Ebû Hanîfe de benzer ayetler hakkında aynı kanaattedir. İmam'a göre “bu ayetlerde Allah, iman ile ameli birbirinden ayırmıştır. Müminlerin namaz kılması, oruç tutması, zekat vermesi, haccetmesi imanları sebebiyledir. Yoksa bunları yapmaları sebebiyle iman etmiş değillerdir. Buna göre farzlar ve diğer ameller, imandan sonra ortaya çıkmaktadır. Bu durum borçlu bir kişinin borcunu ödemesine benzer. Borçlu kişi, önce borcunu kabul eder, sonra öder; önce ödeyip sonra kabul etmez.” Mustafa Öz, *İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri* (İstanbul: Kalem Yay., 1981), 17.

¹² Bakara 2/172-173.

¹³ Bakara 2/178.

hafifletme olmazdı.¹⁴ Ayrıca öldürme gibi büyük bir günah¹⁵ söz konusu olmasına rağmen yine de bu kişiye “iman eden” şeklinde hitap edilmiştir.

5. “Ey iman edenler! Oruç sizden önce gelip geçmiş ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Umulur ki korunursunuz.” “ Sayılı günlerde olmak üzere (oruç size farz kılındı). Sizden her kim hasta yahut yolcu olursa (tutamadığı günler kadar) diğer günlerde kaza eder. (İhtiyarlık veya şifa umudu kalmamış hastalık gibi devamlı mazereti olup da) oruç tutmaya güçleri yetmeyenlere bir fakiri doyuracak fidye gerekir.”¹⁶

İlk ayette kesin bir emir olarak orucun farz kılınıp, ikinci ayette belli şartlarda istisna yapılması, amelin imandan bir cüz olmadığını gösterir. Çünkü bu bir iman konusu olsaydı; istisna, mazeret, alternatif veya azaltma olmazdı. “sayılı günlerde” olmazdı. Mazereti sebebiyle bile olsa oruç tutmaktan imanın kalktığına hükmedilirdi. Böyle olmadığına delil, bizzat ayetin kendisidir.

6. “Ey iman edenler! Hep birden barışa girin. Sakın şeytanın peşinden gitmeyin. Çünkü o, apaçık düşmanınızdır.”¹⁷

Barışa girmek veya Allah'a kendimizi tam olarak teslim etmek yani İslam emredilmekte, bunun zıddının da şeytanın peşine düşmek olduğu belirtilmektedir. Yapılması ve yapılmaması gerekenlerin belirtildiği ayeti, “Şeytan, içki ve kumarla sadece aranızda düşmanlık ve kin sokmak ve sizi Allah'ı anmaktan ve namazı kılmaktan alıkoymak ister”¹⁸ ayeti ile birlikte değerlendirildiğimizde; aksi davranışların, iman dairesinden çıkarılmadığı; ancak ciddi bir şekilde uyarıldığı görülmektedir.

¹⁴ İmam Ebu Hanife de bu ayetin yorumunda aynı çerçevede görüş beyan etmektedir: “Yüce Allah'ın bu ayette “inanana kisası farz kıldığını” beyan etmesi; İbrahim 14/31 de “inanana kullarından namazı istemesi”; Ahzab 33/41 de “inanana lardan Allah'ı çokça anmalarını istemesi” bunun delilidir. Çünkü bu şekilde farz olarak belirlenen şeyler iman olarak nitelenseydi, bir kimsenin bunları yapana kadar “mü'min” olarak nitelenmesi mümkün olmayacaktı”: Mustafa Öz, *İmân-ı A'zam'ın Beş Eseri*, 87.

¹⁵ Nisâ 4/93

¹⁶ Bakara 2/183-184. Alimlerin birçoğu “orucu tutmakta zorlananlar” sınıfına, ağır işlerde çalışanların da dahil edilebileceği görüşü benimsemiştir. Muhammed et-Tâhir b. Muhammed İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-Tenvîr*, (Tunus: Dâru's-Suhnûn, 1984), 1: 167. Oruç tutmakta zorlananlar için böyle bir kolaylık düşünülmesi, ulemanın çoğunun amel ile iman arasında parça-bütün ilişkisi kurmadıklarını göstermektedir.

¹⁷ Bakara 2/208.

¹⁸ Mâide 5/91.

7. “Ey iman edenler! Kendisinde artık alış-veriş, dostluk ve kayırma bulunmayan gün gelmeden önce, size verdiğimiz rızıktan hayır yolunda harcayın. Kâfirler zalimlerin ta kendileridir.”¹⁹

Lokman suresi 13. ayetten²⁰ anlaşıldığı üzere bu ayetlerde zulüm olarak nitelenen şey, tevhidin zıddı olan şirktir. Şirk, inkâr ve zulüm, imanla ilgili olgulardır. Burada ayetin “Kâfirler zalimlerin ta kendileridir” şeklinde bitmesi “Kendisinde artık alış-veriş, dostluk ve kayırma bulunmayan gün” yani ahiret vurgusundan kaynaklandığı düşünülebilir. Yani harcama, infak yapmamak (amel) değil, ahireti inkâr etmek, insanı küfre düşürmektedir.

8. “Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı halde malını gösteriş için harcayan kimse gibi, başa kakmak ve incitmek suretiyle, yaptığınız hayırlarınızı boşa çıkarmayın.”²¹

“Başa kakmak ve incitmek” bir ameldir. Bu amelin sonucu ise “yapılan hayırların boşa çıkması”dır. Bir amelin sonucu olarak başka bir amel belirtilmiştir. Boşa giden, amel sahibinin imanı değil yaptığı hayırların sevabıdır. Aynı zamanda “başa kakma ve incitme” davranışı, “inanmadığı halde gösteriş için harcayan kimse”nin davranışına benzetilerek “onlar gibi olunmaması” istenmiştir. Doğrudan öyle olursunuz denmemiştir. Onlar gibi olmak, onlara benzemek farklı bir şey, onlardan olmak farklı bir şeydir.

9. “Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve rızık olarak yerden size çıkardıklarımızdan hayra harcayın. Size verilse, gözünüzü yummadan alamayacağınız kötü mal, hayır diye vermeye kalkışmayın...” “Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size cimriliği telkin eder...”²²

Edebe, ahlaka, infaka dair olan ayetlerde iman edenler için davranış eğitimi de yapılmaktadır. Aksi davranışta bulunanlar Şeytanın korkutma ve telkinlerine uymuş olacakları için uyarılmakta; ancak küfür ile vasıflanmamaktadır.

10. “Ey iman edenler! Allah'tan korkun. Eğer gerçekten inanıyorsanız mevcut faiz alacaklarınızı terk edin.” “Şayet (faiz hakkında söylenenleri) yapmazsanız, Allah ve Resûlü tarafından (faizcilere karşı) açılan savaştan habe-

¹⁹ Bakara 2/254.

²⁰ Lokman oğluna şöyle demişti “Yavrucuğum, Allah'a ortak koşma! Doğrusu şirk, büyük bir zulümdür.”

²¹ Bakara 2/264.

²² Bakara 2/267-268.

riniz olsun. Eğer tevbe edip vazgeçerseniz, sermayeniz sizindir; ne haksızlık etmiş ne de haksızlığa uğramış olursunuz.”²³

Faiz alacakları kesin olarak yasaklanmış, iman edenler için bir zorunluluk olarak “Eğer gerçekten inanıyorsanız” denilerek vurgulanmıştır. Emri çiğneyenler, Allah ve Rasulünün savaş açtığı şeklinde şiddetli ifadelerle uyarılmış; ancak tevbe kapısı açık bırakılarak aksi davranış, imandan çıkış olarak nitelenmemiştir. Çünkü Yüce Allah, şirk dışında bütün günahları affeder.²⁴

11. “Ey iman edenler! Belirlenmiş bir süre için birbirinize borçlandığınız vakit onu yazın. Bir kâtip onu aranızda adaletle yazsın... Üzerinde hak olan kimse (borçlu) da yazdırsın, Rabbinden korksun ve borcunu asla eksik yazdırmassın... Allah size gerekli olanı öğretiyor...”²⁵

Kur’ân’ın bu en uzun ayetinde iman edenler için, kayıtlı ekonominin, alışverişin, hukuki ve ticari hayatın ilkeleri belirlenmiştir. Borçlu veya kâtipin, adaletsizlik yapma ihtimali bulunmasa bu kadar detaylı bir ayet inmezdi. “Rabbinden korksun” ve “Allah size gerekli olanı öğretiyor” ifadelerinden de emri yerine getirmeyenler için “küfr” şeklinde bir isnad olmadığını; konunun imanla değil, ahlakla-gündelik hayatla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Yani amel, imanı belirlememekte; iman sahibi olanların bu emirleri yapması beklenmektedir.

12. “Ey iman edenler! Kendilerine kitap verilenlerden bir guruba uyarmanız imanınızdan sonra sizi yeniden inkârcılığa sevk ederler.”²⁶

Ayet, gerçek müminler için ciddi uyarılar ifade etmekte, ehli kitabın hilelerine karşı uyarılmaktadır. İman-amel ilişkisi olduğu gibi, amel-iman ilişkisi

²³ Bakara 2/278-279. Sakif kabilesi Mekke’nin fethinden sonra, mevcut faiz alacaklarını alabilme kaydı ile İslam’a girmişlerdi. Sakiflilere faiz borcu olan Mekkelilerin Peygamberimize başvurması üzerine bu ayetler inmiştir. Taberî, *Tefsîrü’l-Taberî*, 3: 107. Hz. Peygamber’in, insanları İslam’a kazandırmak için başlangıçta böyle bir şartı kabul etmesi, iman-amel ilişkisi açısından değerlendirildiğinde, O’nun, imanı öncelendiği anlaşılmaktadır.

²⁴ Nisâ, 4/116.

²⁵ Bakara 2/282. “Cumhur ulemaya göre bu ayette getirilen esaslar, tavsiye niteliğindedir.” Ebu Muhammed Abdülhak b. Gâlib İbn Atıyye, *el-Muharrerü’l-Veciz fi Tefsîri’l-Kitâbi’l-‘Aziz*, nşr: Abdüsselam A. Muhammed, (Beirut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1993), 1: 379. Ulemanın büyük çoğunluğunun böyle düşünüyor olması da tezimizi desteklemektedir. Bunları yapmak, imandan bir cüz olsaydı, alışverişte yazma kuralını uygulamayanların imanının tehlikeye gireceği sonucu çıkardı.

²⁶ Âl-i İmrân 3/100.

de olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, Kur'ân'a değil de onların sözlerine uymaları yani Hakkı inkâr etmeleri durumunda küfre düşecekleri belirtilmektedir.

13. “Ey iman edenler! Allah'tan, O'na yaraşır şekilde korkun ve ancak müslümanlar olarak can verin.” “Hep birlikte Allah'ın ipine (İslâm'a) sımsıkı yapışın; parçalanmayın...”²⁷

“Ancak Müslümanlar olarak can verin” bölümü iman açısından ciddi bir uyarıdır. İman vasfının, ölene kadar korunması gereken bir özellik olduğu, gereği yapılmazsa imanı kaybetme tehlikesi olduğu anlatılmıştır. Çözüm olarak da takva sahibi olmak ve hayatı boyunca Kur'ân'a sımsıkı yapışmak gösterilmiştir. Bununla birlikte takva ve diğer emirler, imanın bir parçası olarak anlatılmamıştır. İman sahibinin ulaşması gereken idealler ve imanın gereği olan davranışlar olarak zikredilmiştir.

14. “Ey iman edenler! Kendi dışınızdakileri sırdaş edinmeyin. Çünkü onlar size fenalık etmekten asla geri durmazlar..., kin ve düşmanlıkları ağızlarından (dökülen sözlerinden) belli olmaktadır. Kalplerinde sakladıkları (düşmanlıkları) ise daha büyüktür.”²⁸

Sırdaş olunması yasak olan kişiler “kendi dışınızdakiler” yani inkârcılardır. Bunun gerekçesi de iman edenlere karşı kalbî, zihnî, fiilî ve lafzî düşmanlıklardan geri kalmamalarıdır. Buna rağmen bunları dost ve sırdaş edinenlerin, maddi-manevi zararları büyük olacaktır. Yani yasağa uymayanları uğrayacağı zarar, imanını kaybetmek değildir.

15. “Ey iman edenler! Kat kat arttırılmış olarak faiz yemeyin. Allah'tan sakının ki kurtuluşa eresiniz.” “Kâfirler için hazırlanmış bulunan ateşten sakının!” “Allah'a ve Resûl'üne itaat edin ki rahmete kavuşturulasınız.”²⁹

İman ettiği halde “kat kat arttırılmış olarak faiz yeme” ihtimali olan “mü'min” için bir ihtar ve bir çıkış yolu gösterilmiştir. Ancak yine de bu kişiden iman gitmemektedir. Çünkü “hazırlanan ateş”, “kafirler için”dir. Yani hükmü

²⁷ Âl-i İmrân 3/102-103.

²⁸ Âl-i İmrân 3/118. “Bazı Müslümanlar, İslam öncesi dönemde Yahudilerle yaptıkları anlaşmalara istinaden onlarla dost olmaya devam etmek istediler. Ancak, Yahudi ve münafıklardan, bu dostluğu istismar ederek Müslümanların aleyhine kullanmaları üzerine bu yasaklar geldi.” Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1991),1: 418.

²⁹ Âl-i İmrân 3/130-132.

sabit olan yasağı helal sayıp inkâr edenler ile 132. ayeti dikkate almayarak “Allah'a ve Resûl'üne itaat” etmeyenler içindir.

16. “Ey iman edenler! Eğer kâfirlere uyarsanız, gerisin geriye (eski dininize) döndürürler de, hüsrana uğrayanların durumuna düşersiniz.”³⁰

Kâfirlere uyulduğu takdirde bunun eski dine dönme ve tevhid inancından uzaklaşmaya kadar götürme tehlikesi olduğu için uyarı yapılmış; bu ayette de amelin eksikliği veya ameli terk değil, inkârcıların yoluna uymak ve eski inançlara uymak, hüsrana uğramak olarak nitelenmiştir.

17. “Ey iman edenler! Sizler, inkâr edenler ve yeryüzünde sefere çıkan veya savaştan kardeşleri hakkında: “Eğer bizim yanımızda kalsalardı ölmezler, öldürülmezlerdi” diyenler gibi olmayın...”³¹

Benzemesi yasak olunan kişiler, doğrudan inkâr edenler ve münafıklardır. Bu ayette Yüce Allah, münkir ve münafıklar ile mü'minleri, açıkça birbirinden ayırmıştır. Onlardan olmak bir tarafa onlar gibi olmak bile yasaklanmıştır. Uyarılanlar, henüz bunlara bulaşmamış olan “iman edenler”dir.

18. “Ey iman edenler! Sabredin; (düşman karşısında) sebat gösterin; (cihad için) hazırlıklı ve uyanık bulunun ve Allah'tan korkun ki başarıya-kurtuluşa erişebilirsiniz.”³²

Başarıya-kurtuluşa erişebilmenin yolu olarak önce iman; sonra sabır, sebat, cihad ve takva erdemlerine sahip olmak gösterilmiştir. Yani iman ilk ve temel unsur; diğerleri buna bağlı emirler ve sonuçlardır. İmanın cüzleri (parçaları) değil, göstergeleri ve gerekleridir. İman ettiği için bu hasletlere sahip olunması beklenmektedir. Bunlara sahip olduğu için iman sahibi olunmuş değildir.

19. “Ey iman edenler! Kadınlara zorla vâris olmanız size helâl değildir.”³³
Hitap, müminlere olduğu halde aksi davranışın “helal olmadığı” belirtilmiş; ancak “küfür-inkâr” olduğu söylenmemiştir.

20. “Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret yoluyla da olsa mallarınızı, bâtil (haksız ve haram yollar) ile aranızda (alıp vererek) yemeyin. Ve kendinizi öldürmeyin...”³⁴

³⁰ Âl-i İmrân 3/149.

³¹ Âl-i İmrân 3/156.

³² Âl-i İmrân 3/200.

³³ Nisâ 4/19.

“Mallarınız” tabiriyle müminlerin kardeş olduğu hatırlatılmış; “kendinizi öldürmeyin” emri ile de “malın ve canın korunması”, prensibe bağlanmıştır. Ayetin “Ey iman edenler” hitabıyla başlaması bir dikkat çekme ve zihin hazırlığı içindir. Emirler ve yasaklara aykırı davranmanın sonucu ise itikâdî bir neticeye bağlanmamıştır. Çünkü Yüce Allah’ın esirgeyciliğine vurgu yapılarak bitirilmiştir.

21. “Ey iman edenler! Siz sarhoş iken -ne söylediğinizi bilinceye kadar- cünüp iken de -yolcu olan müstesna- gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur veya bir yolculuk üzerinde bulunursanız yahut sizden biriniz ayakyolundan gelirse yahut kadınlara dokunup da (bu durumlarda) su bulamamışsanız o zaman temiz bir toprakla teyemmüm edin.”³⁵

Gusül ve abdest (amel), imanın bir parçası olsaydı teyemmüm gibi bir hafifletme olmazdı. Çünkü iman esasları, net ifadelerle anlatılan ve “şöyle olmazsa, şöyle olsun” şeklinde bir mazeret ve istisna kabul etmeyen, kesin tasdik konularıdır.

22. “Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan ülü'l-emr'e de itaat edin. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve ahirete gerçekten inanıyorsanız- onu Allah'a ve Resûl'e götürün. Bu, hem hayırlı, hem de netice bakımından daha güzeldir.”³⁶

Mâtürîdî, bu ayet ile “ey iman edenler” şeklinde başlayan et-Tevbe 9/38 ve el-Hadîd 57/28 âyetlerini birlikte değerlendirerek konumuz açısından şu sonuca ulaşır: “Bu ayetlerde amel açısından eksikliği olan mü'minler uyarılmakta; ancak buna rağmen kendilerinden mü'min şeklinde bahsedilmektedir.”³⁷

23. “Ey iman edenler! Tedbirinizi alın; bölük bölük savaşa çıkın yahut (gerektiğinde) topyekûn savaşın.”³⁸

Ayette emredilen husus bir iman esası olsaydı yani amel imanın bir parçası olsaydı emir, kesin, net ve herhangi bir istisna konulmadan gelirdi. Hâlbuki

³⁴ Nisâ 4/29. Ayetteki “kendinizi öldürmeyin” kısmı, nefis kavramına hem bireysel hem de toplumsal anlam verilerek “birbirinizi öldürmeyin” şeklinde de tefsir edilmiştir. Kurtûbî, bu ikinci anlamda icma olduğunu savunmuştur. Kurtûbî, *el-Câmi'li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 5: 156.

³⁵ Nisâ 4/43.

³⁶ Nisâ 4/59.

³⁷ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, nşr. Fethullah Huleyf, (Beyrût: Dârü'l-Meşrik, 1970), 379.

³⁸ Nisâ 4/71.

önce bölük bölük savaşa çıkın denilmiş; sonra topyekûn denilmiştir. İman esasları ile ilgili ayetler ise böyle değildir. Mesela Bakara Suresi 4. ayette “Onlar, sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler; ahiret gününe de kesinlikle inanırlar” buyrulmuştur. Burada kitap ve ahiret inancı anlatılırken, amelî hükümler içeren ayetlerde olduğu gibi herhangi bir istisna, mazeret, alternatifli durum zikredilmemiştir.

24. “Ey iman edenler! Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi anlayıp dinleyin. Size selam verene, dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek “Sen mümin değilsin” demeyin...”³⁹

Bu ifadeler, hem iman-amel ilişkisi, hem de tekfir konusuyla ilgili önemli noktalar. Her zaman ve her mekânda ortaya çıkabilen; imanı tekeline alma ve başkalarını tekfir etme eğiliminde olan kişi veya gruplara ciddi bir uyarıdır.

25. “Ey iman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutan, kendiniz, ana-babanız ve akrabanız aleyhinde de olsa Allah için şahitlik eden kimseler olun.... Hislerinize uyup adaletten sapmayın, (şahitliği) eğer büker (doğru şahitlik etmez), yahut şahitlik etmekten kaçınırsanız (biliniz ki) Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”⁴⁰

Bir kimse Mü'min de olsa hislerine uyup adaletsizlik yapma ihtimali her zaman vardır. Yüce Rabbimiz böyle bir durumda bile “Allah yaptıklarınızdan haberdardır” demekle yetinmiştir. Adaletten sapan, doğru şahitlik etmeyen veya yalancı şahitlik yapanlara küfür isnad etmemiştir.

26. “Ey iman edenler! Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği Kitab'a ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve kıyamet gününü inkâr ederse tam manasıyla sapmıştır.”⁴¹

Ayet, iman edenlerin nelere, nasıl inanmaları gerektiğini bildirmektedir, bu anlamda “iman edin” demektedir. Bunlardan birini bile inkâr eden kimseler

³⁹ Nisâ 4/94. Sahabeden bazıları, askeri görevlerle Medine dışında olduklarında tanımadıkları kişilerle karşılaştıklarında düşman sanarak Müslüman olduğunu söyleyen bazı kimselerle de savaşıyorlardı. Sahabeden biri de böyle bir durumda karşıdakinin ölüm korkusuyla kelime-i tevhidi söylediğini düşünerek onu öldürmüştü. Peygamberimiz, bu olaya çok üzülmiş; “kalbini mi yardım da samimi olmadığını anladın” demiştir: Taberî, *Tefsîrü't-Taberî*, 5: 222.

⁴⁰ Nisâ 4/135.

⁴¹ Nisâ 4/136.

“doğru, hak, geçerli, kurtarıcı” imana kavuşamamış; hak dinden sapmış sayılırlar. Ayette açıkça görüldüğü gibi imanın zıddı “amel”sizlik olarak değil, “inkâr” olarak ifade edilmiştir.

27. “Ey iman edenler! Müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmeyin; (bunu yaparak) Allah'a, aleyhinizde apaçık bir delil mi vermek istiyorsunuz?”⁴²

Mü'minin emre aykırı davranışı, ahiret hayatı-hesap açısından kendi aleyhine bir delildir; ama yine de kendisinden iman vasfı kaldırılmamıştır.

28. “Ey iman edenler! Akitleri(n gereğini) yerine getiriniz. İhramlı iken avlanmayı helal saymamak üzere (aşağıda) size okunacaklar dışında kalan hayvanlar, sizin için helâl kılındı...”⁴³

Ayet, akitlere riayeti imanın gereği saymıştır. İmanın kendisi değil, inanan-dan beklenen edimdir. “Helal saymamak üzere” ifadesi iman-amel ilişkisi açısından çok önemlidir. Burada ölçü “haramı helal, helali haram saymak” olarak belirtilmiştir. Böylece de inanç-eylem ayrımı yapılmış olmaktadır.

29. “Ey iman edenler! Allah'ın işaretlerine, haram aya, boyunları bağısız ve bağlı kurbanlıklara, rablerinin lütuf ve rızasını dileyerek Beytülharâm'a yönelmiş kimselere sakın saygısızlık etmeyin. İhramdan çıkınca avlanabilirsiniz. Mescid-i Harâm'a girmenizi engellediler diye bir topluma karşı duyduğunuz kin, sakın aşırı gitmenize sebep olmasın. İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın. Allah'tan korkun, çünkü Allah'ın cezası çetindir.”⁴⁴

Beytül Harama yönelmiş mü'minlere saygısızlık etmemek; ihramlı iken avlanmamak; bir topluma kininden dolayı adaletsizlik yapmamak; iyilik ve takvada değil de günah ve düşmanlıkta yarışmak konularında uyarılan kimseler “iman edenler”dir. İman-amel ilişkisi açısından meselemiz, yasakları çiğnemiş olanlara konulan yaptırımlardır. Bu kimseler için “Allah'ın cezasının çetin olduğu” şeklinde ciddi bir uyarı verilmekle birlikte, davranışlarının karşılığı olarak imandan da çıkmış olma sonucuna bağlanmamaktadır.

30. “Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığımız zaman yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedip, topuklara kadar ayaklarınızı da (yıkayın). Eğer cünüp oldunuz ise, boy abdesti alın. Hasta yahut

⁴² Nisâ 4/144.

⁴³ Mâide 5/1.

⁴⁴ Mâide 5/2.

yolculuk halinde bulunursanız yahut biriniz tuvaletten gelirse yahut da kadınlara dokunmuşsanız (cinsî birleşme yapmışsanız) ve bu hallerde su bulamamışsanız temiz toprakla teyemmüm edin”⁴⁵

İman-amel ilişkisi bir parça bütün ilişkisi olsaydı bir mü'minin abdest alınmaya, gusledinceye veya teyemmüm edinceye kadar imanında tamlık olmayacağı sonucu çıkardı. Hastalık, yolculuk veya su bulamama durumlarında getirilmiş olan teyemmüm kolaylığı da çelişik olurdu. Ameller konusunda sunulan bu kolaylık ve alternatiflilik iman konusunda yoktur: “Her biri Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine iman ettiler. ‘Allah'ın peygamberlerinden hiçbiri arasında ayırım yapmayız’ dediler.”⁴⁶ ayetinde görüldüğü gibi.

31. “Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutun, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmese. Adaletli olun; bu, takvâya daha uygundur.”⁴⁷

Adaletli olmak, takvaya daha çok yakışan bir davranış olarak nitelenmiş, kalbinde iman olanlardan bu imanlarının bir gereği ve göstergesi olarak takva ve adalet istenmiştir. Yani amel, imanın kendisi olarak değil; iman edene yakışan, ondan beklenen davranış olarak nitelenmiştir.

32. “Ey iman edenler! Allah'ın size olan nimetini unutmayın; hani bir topluluk size el uzatmaya yeltenmişti de Allah, onların ellerini sizden çekmişti. Allah'tan korkun ve müminler yalnızca Allah'a güvensinler.”⁴⁸

Bir zaaf olarak unutmak ve bunun sonucu oluşan olumsuz tutum ve davranışlar ile takva ve tevekkül konusundaki eksikler konusunda uyarılar ve hatırlatmalar yapılmıştır. İman edenler hitabı ile mü'minlerin dikkati çekilmiş; ancak aksi durumlar için imanlarının zarara uğrayacağı şeklinde bir sonuca bağlanmamıştır.

33. “Ey iman edenler! Allah'tan korkun. O'na yaklaşmaya yol arayın ve yolda cihad edin ki kurtuluşa eresiniz.”⁴⁹

Takva, istikamet, istikrar ve cihad, iman edenlerden beklenen değerlerdir. Ancak bu değerler, imanlarının tam ve mükemmelliği için değil; mü'min

⁴⁵ Mâide 5/6.

⁴⁶ Bakara 2/285.

⁴⁷ Mâide 5/8.

⁴⁸ Mâide 5/11.

⁴⁹ Mâide 5/35.

ferdin kurtuluşu için zikredilmiştir. “kurtuluşa eresiniz” ifadesi de bunu göstermektedir.

34. “Ey iman edenler! Yahudileri ve Hristiyanları veli edinmeyin. Onlar, birbirlerinin velileridir. Sizden kim onları dost edinirse şüphesiz o da onlardandır. Allah zalimler topluluğunu hidayete erdirmez.”⁵⁰

Yahudi ve Hristiyanları dost edinenlerin bir sonraki ayette “*kalplerinde hastalık bulunanlar*” olduğu; esasında kalplerinde iman bulunmadığı belirtilmiştir. Bu iki ayet ile “mü’minlerle din uğrunda savaşanlar ve onları yurtlarından çıkararak dost tutanlar, onlardandır”⁵¹ ayeti birlikte değerlendirildiğinde dost edinmekten kasıt ortaya çıkar: Onlarla ittifak etmek, veli-yönetici edinmek, emirlerine girmek, onlara benzemek, onların menfaatine çalışmak ve onlardan olmaktır.

35. “Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler; müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdır; Allah yolunda cihad ederler ve hiç kimsenin kınamasından korkmazlar”⁵²

Övülmüş olan haller, gerçek iman sahiplerinin göstergeleridir. İnananlardan iman-amel bütünlüğü ve uyumu istenmiştir. “*Kim dininden dönerse*” ifadesi ile imanın zıddı, inkâr olarak tanımlanmıştır. Amel eksikliği, azlığı veya yokluğu ile ilişki kurulmamıştır.

36. “Ey iman edenler! Sizden önce kendilerine Kitap verilenlerden dininizi alay ve oyun konusu edinenleri ve kâfirleri dost edinmeyin. Eğer müminler iseniz Allah’tan korkun.”⁵³

Dost edinilmeyecek olanlar “*dinimizi alay ve oyun konusu edinenler ve kâfirler*”dir. Dost-veli-yönetici edinilmemesi gereken kişiler, doğrudan sayılmakta; ancak bu kişiler arasında iman ettiği halde amelinde zayıflık olanlara yer verilmemektedir.

⁵⁰ Mâide 5/51. “Her iki toplum da dostluk-velilik ilişkisini sadece kendi aralarında işletirler. Yahudiler sadece Yahudiler için, Hristiyanlar, sadece Hristiyanlar için dostluğu kabul ederler. Bu nedenle Müslümanlara gerçek anlamda bir dostluk göstermezler.” Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, (İstanbul: Eser Neşriyat, 1979) 3: 1712.

⁵¹ Mümtehine 60/9.

⁵² Mâide 5/54.

⁵³ Mâide 5/57. Bu ayetin nüzul sebebinin, bazı Müslümanların, münafıklardan bazılarına sevgi beslemeleri ve muhabbetle davranmaları olduğu belirtilmiştir. Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 3: 1712.

37. “Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve temiz şeyleri (siz kendinize) haram kılmayın ve sınırı aşmayın. Allah sınırı aşanları sevmez.” “Allah'ın size helâl ve temiz olarak verdiği rızıklardan yiyin ve kendisine iman etmiş olduğunuz Allah'tan korkun.”⁵⁴

“Sınırı aşan” helâli haram sayarak Allah'ın hükümlerine girenler için “*iman etmiş olduğunuz Allah'ın yasaklarından sakının, saygılı olun*” denilerek ciddi bir uyarı yapılmıştır. Ancak helal veya haram kılınan şeyleri açıkça inkâr etmeksizin fiilen aşırıya gidenler için yine de “*ey iman edenler*” ve “*kendisine iman etmiş olduğunuz*” ifadeleri kullanılmaya devam etmektedir. Bu da günah işlemek, hata yapmak, aşırıya gitmek ile inkâr etmek arasında bir ayrım yapıldığını göstermektedir.

38. “Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz.” “Şeytan içki ve kumar yoluyla ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak; sizi, Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık (bunlardan) vazgeçtiniz değil mi?”⁵⁵

Emirleri yapmak, yasaklardan kaçınmak da inanan insanın yapacağı işlerdir. Kalbinde iman olmayan için; inanmadığı bir kitapta yazılı emir veya yasağın da anlamı olmayacaktır. Bir sonraki ayette içki ve kumar yasağının gerekçesi açıklanırken bu amellerin sonucunun imanı kaybetmek olacağı şeklinde bir hükme gidilmemiştir.

39. “Ey iman edenler! Allah, görmedikleri halde kendisinden korkanları ortaya çıkarmak için ellerinizin ve mızraklarınızın yetiştirebileceği bir miktar av ile muhakkak ki sizleri sınavacaktır. Bundan sonra kim sınırı aşarsa onun için elem verici bir azap vardır.”⁵⁶

Beklenmedik durumlarda ortaya çıkan nimetler herkes için olduğu gibi mü'minler için de bir imtihan-sınama aracıdır. İman edenden beklenen erdem, fırsatı ganimet bilmek değil; helal ve harama dikkat etmek; haram ise hiç düşünmeden vazgeçmektir. Ancak böyle bir durumda bile Yüce Al-

⁵⁴ Mâide 5/87. Bu ayet, Hz. Peygamber zamanında, yeme-içme, giyinme, evlilik gibi konularda kendilerini mahrum etmeyi dindarlık olarak görenler çıkması üzerine inmiştir. Taberî, *Tefsîrü't-Taberî*, 7: 8-11.

⁵⁵ Mâide 5/90-91.

⁵⁶ Mâide 5/94.

lah, iman vasfını kaldırmamakta; işin sonucu hakkında ciddi bir uyarıda bulunmaktadır.

40. “Ey iman edenler! İhramda iken av hayvanlarını öldürmeyin. Sizden kim böyle bir hayvanı kasten öldürürse öldürdüğüne denk bir evcil hayvanı ceza olarak öder... Yahut o kişi, yoksulları doyurarak veya ona denk olacak kadar oruç tutarak bir kefaret öder ki böylece yaptığı fiilin vebalini tatmış olsun.”⁵⁷

Yasağı kasten çiğnemenin bile karşılığı, alternatifli dünyevî cezalar ve kefaretlerdir. Küfr-inkara nispet edilmek veya uhrevi cezalar değildir. Bu kimse-lerden iman vasfı kaldırılmamaktadır. Bu da bizi “amelin imandan cüz olmadığı; imanın zıddının küfür olduğu; Kur’ân’da ise amellerdeki eksik, hata, yanlış veya yokluğun küfür olarak değil günah olarak nitelendiği; çeşitli dünyevi-uhrevi cezalar, uyarılar yapılmakla birlikte kişiyi imandan çıkarmadığı” sonucuna götürmektedir.

41. “Ey iman edenler! Açıklanırsa hoşunuza gitmeyecek olan şeyleri sormayın. Eğer Kur’an indirilirken onları sorarsanız size açıklanır. (Açıklanmadığına göre) Allah onları affetmiştir. (Siz sorup da başınıza iş çıkarmayın). Allah çok bağışlayıcıdır, aceleci değildir.”⁵⁸

Ayet, nüzul ortamından günümüze ve konumuza taşınacak olursa: Kur’ânda açıkça haram kılınmamış olan şeyler, zorlama yorum ve te’villerle haram kılınarak mübah alan daraltılmamalıdır. Amel-imandan bir cüz müdür, değil midir? Kişi büyük günah işlerse dinden çıkar mı? Nüzul-ü İsa, Mehdi, Mesih vb. gibi Kur’ânda konu ve sorun edinilmemiş meseleleri ele alıp buradan sorunlar, teoriler icad etmek; hatta buradan yola çıkarak Allah’ın mü’min dediğine kâfir deme hakkı olduğunu düşünmek de bu ayete göre hatalı davranışlardır.

42. “Ey iman edenler! Siz kendinize bakın. Siz doğru yolda olunca sapan kimse size zarar veremez. Hepinizin dönüşü Allah’adır. Artık O, size yaptıklarınızı bildirecektir.”⁵⁹

⁵⁷ Mâide 5/95.

⁵⁸ Mâide 5/101. Hz. Peygamber, Haccın farz kılındığını tebliğ ettiğinde sahabeden biri “her yıl mı?” diye sormuş; sorusu cevaplanmadığı halde üç kez tekrar edince “evet dese her yıl farz olacağı ve buna güç yetiremeyecekleri; tebliğde değinilmeyen konularda çok soru sormalarının doğru olmadığı” cevabını vermiştir: Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, çev. İbrahim Canan (Ankara: Akçağ Yay., 2001), “Hac”, 412.

⁵⁹ Mâide 5/105.

İman edenden beklenen özellikler, özdenetim, ihlas, istikamet ve istikrardır. Sapan kimsenin böyle bir mü'mini etki altına alması ve yoldan çıkarması mümkün değildir. Sayılan özellikler imanın bir parçası değil ürünü ve göstergeleridir.

43. “Ey iman edenler! Birinize ölüm gelip çatınca vasiyet esnasında içinizden iki adalet sahibi kişi aranızda şahitlik etsin. Yahut seferde iken başınıza ölüm musibeti gelmişse sizden olmayan, başka iki kişi (şahit olsun).”⁶⁰

Özellikle şahitlik konusunda gerekli hassasiyetin gösterilmesi için ayet, iman edenler hitabıyla başlamış; imanın ve namazın ahlaki planda tezahürü olması gereğine dikkat çekilmiştir. Yine de bu durum iman ya da namazın bir cüzü değil, bir göstergesi, gereği ve sonucudur. Ayrıca şahit tutma işi imanın bir parçası olsa idi bizden olmayan kişilerin de şahitlik edebileceği şeklinde bir alternatif konulmazdı.⁶¹

44. “Ey iman edenler! İnkâr edenlerle savaşta karşı karşıya gelince onlara arkanızı dönüp kaçmayın.”⁶²

Âl-i İmrân 3/155 ve et-Tevbe 9/25-26 ayetlerinde de aynı olguya değinilmiştir. Bu ayetlerde de Allah'ın affından bahsedilerek bazı Müslümanlar affedilmiştir. Bu üç ayeti birlikte değerlendirdiğimizde savaştan kaçmanın büyük bir günah olduğu; ancak bu durumda bile tövbe kapısının açık olduğu; bu fiil sahiplerinin kâfir olarak nitelenmediği ortaya çıkar.

45. “Ey iman edenler! Allah'a ve Resûlüne itaat edin, işittiğiniz halde O'ndan yüz çevirmeyin.” “İşitmedikleri halde işittik diyenler gibi olmayın.” “Allah

⁶⁰ Mâide 5/106.

⁶¹ Maturidi alimlerinden Sâbûnî'nin iman ile amelin ayrı olgular olduğuna dair delillerinden biri de bu ayaftır. Sâbûnî'ye göre: “Eğer adaletin yokluğuyla iman ortadan kalkacak olsaydı ayette sadece “içinizden iki şahit” denilirdi; çünkü ayeti kerimenin başı zaten mü'minlere hitap ile başlamaktadır. Böylece mü'min kimsenin adil de, gayrı adil de olabileceği sabit oldu. Sâbûnî'nin diğer delilleri şöyledir: Cenabı Hak “Ey İman Edenler, samimi bir tevbe ile Allah'a dönün (Tahrim, 66/8)” buyurarak günah işledikleri halde kişilere iman kelimesiyle hitap etmiştir. “Ey İman edenler, öldürülenler hakkında kısas size farz kılındı (Bakara, 2/178)” buyurarak kasden adam öldüren kişiye mü'min adımı vermiştir. Halbuki katl büyük bir günahtır.” Nureddin es- Sâbûnî, *Maturidiyye Akaidi*, çev. Bekir Topaloğlu, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2005), 161-162.

⁶² Enfâl 8/15.

katında canlıların en aşağı derecede olanları, sağır, dilsiz ve düşünemez olanlarıdır.”⁶³

46. “Ey iman edenler! Hayat verecek şeylere sizi çağırdığı zaman, Allah ve Resûlüne uyun.”⁶⁴

“İşitmedikleri halde işittik diyenler” “aklını kullanmayan sağır, dilsiz, düşünemeyen kimseler,” inkârcılardır. Mü’minler de aynı hatalara düşmemeleri için uyarılmaktadır. Mü’minlere emredilen, kendilerine hayat verecek olan çağrıya uymaları ve itaat etmeleridir. “... gibi olmayın” ifadesinden de hitap edilenlerden mümin sıfatının ayrılmadığı anlaşılmaktadır.

47. “Ey iman edenler! Allah'a ve Peygamber'e hainlik etmeyin; size güvenilen şeylere bile bile hıyanet etmiş olursunuz.” “Biliniz ki mallarınız ve çocuklarınız birer imtihan sebebidir ve büyük mükâfat Allah'ın katındadır.”⁶⁵

48. “Ey iman edenler! Eğer Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız, O, size iyi ile kötüyü ayırt edecek bir anlayış verir, suçlarınızı örter ve sizi bağışlar. Çünkü Allah büyük lütuf sahibidir.”⁶⁶

27. ve 28. ayette uyarılar yapılmış, 29. ayette asıl hedeflenmesi gereken şeyler olarak takva ve furkan, bir ideal ve hedef olarak konulmuştur. “Suçlarınızı örter ve sizi bağışlar” ifadesi önemlidir. Çünkü burada hem, 27. ve 28. ayetteki emre uygun davranmayanlar “küfre-inkara” nispet edilmemiş, hem de takva üzere bulunduğu takdirde Yüce Allah'ın kusurları affedeceği ve bağışlayacağı beyan edilmiştir. Yüce Allah, en-Nisâ 4/116'ya göre şirk dışındakileri “kusur ve günah” olarak nitelemiş; “küfür-inkar” olarak nitelememiştir. Bu ayetler grubundan hata, kusur ve günah ile inkârın farklı şeyler olduğu ortaya çıkmaktadır.

49. “Ey iman edenler! Herhangi bir topluluk ile karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah'ı çok anın ki başarıya erişesiniz.” “Allah ve Resûlüne itaat edin, birbirinizle çekişmeyin; sonra korkuya kapılırsınız da kuvvetiniz gider. Bir de sabredin. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir.”⁶⁷

Allah yolunda sebat, zikir, itaat ve sabır emredilmiş; çekişme yasaklanmıştır. Sıralanan bu emir ve yasaklara riayet etmemenin sonucu olarak, imanı

⁶³ Enfâl 8/20-22.

⁶⁴ Enfâl 8/24.

⁶⁵ Enfâl 8/27-28.

⁶⁶ Enfâl 8/29.

⁶⁷ Enfâl 8/45-46.

kaybetmek değil, kuvvet olarak tercüme edilen rih'i kaybetmek olarak ifade edilmektedir.

50. “Ey iman edenler! Şayet inkârı imana tercih ederlerse, babalarınızı ve kardeşlerinizi dahi dayanıp güvenilecek dostlar-velî edinmeyin. İçinizden kimler onları dost edinirse, işte kendilerine kötülük edenler bunlardır.”⁶⁸

Baba ve kardeş bile olsa veli-yönetici-dost edinilmeme sebebi küfrü imana tercih etmeleridir. Bu ayette de imanın zıddı olarak küfür-inkar gösterilmiş; gayri sâlih veya eksik amel gösterilmemiştir. Ayrıca onları veli edinenler de küfre nispet edilmemiş, zalimlerden olacakları söylenmiştir.

51. “Ey iman edenler! Müşrikler ancak bir pisliktir. Onun için bu yıllarından sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan korkarsanız, (biliniz ki) Allah dilerse sizi kendi lütfundan zengin edecektir.”⁶⁹

Mü'minler, imanları ile ekonomik durumları arasında bir tercih yapmak durumunda kaldıklarında imanlarını tercih edecekler; lütuf sahibi Allah'a güveneceklerdir. Konu, Allah'ın zengin ve lütuf sahibi olduğu şeklindeki bilgilendirme-hatırlatma ile hükme bağlanmış; iman-amel-inkâr düzlemine taşınmamıştır.

52. “Ey iman edenler! (Biliniz ki), hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksız yollardan yerler ve (insanları) Allah yolundan engellerler. Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar yok mu, işte onlara elem verici bir azabı müjdele!”⁷⁰

Azap ile müjdelenenler, “*hahamlar ve rahipler*” örneği ile “dini istismar ederek kazanılan haksız kazanç” elde eden din adamları ile elde ettiği “*altın ve gümüşü yığıp, Allah yolunda harcamayanlar*”dır. “İman edenler” den beklenen ise onlara benzememeleridir. Bu nedenle ayette iman-amel arasında parça-

⁶⁸ Tevbe 9/23. “Bu ayet ve benzerlerinden Müslümanlara zarar vermeyen ve dostluk gösteren yakınlarla ve akrabaya iyi ve âdaletli davranmaya engel bir anlam çıkarılmamıştır.” Muhammed İzzed Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1962), 12: 95-97.

⁶⁹ Tevbe 9/28.

⁷⁰ Tevbe 9/34. “Ayette malını Allah yoluna harcama teşvik edilmektedir. Tek hedef olarak servet sahibi olma amacı gütmeye, mal stoklama, ekonominin tıkanmasına yol açma gibi eylemler yasaklanmaktadır.” İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 10: 177. Mü'minler tarafından bu tür fiiller hiç yapılmaya veya yapılmaya ihtimali olmasa idi bu yasaklamalar yapılmazdı. Ancak her ne kadar ağır ifadeler kullanılsa da bu fiillerin sonuçlarından biri imanı kaybetmek değildir.

bütün ilişkisi kurulmamış; iman edenler için bir uyarı ve örneklendirme yapılmıştır.

53. “Ey iman edenler! Size ne oldu ki, ‘Allah yolunda savaşa çıkın!’ denildiği zaman yere çakılıp kalıyorsunuz? Dünya hayatını ahirete tercih mi ediyorsunuz? Fakat dünya hayatının faydası ahiretin yanında pek azdır.”⁷¹

Bu ayet, amelin imandan bir cüz olmadığı noktasında İmam Maturidi’nin delil olarak zikrettiği ayetlerdendir. Maturidi’ye göre “Kur’ân, bu ayet ile Sâf 61/2-4; Nisâ 4/75 ve Hadîd 57/16. ayetlerde, bazı farzları terk edenlere bile “Ey iman edenler” şeklinde hitap etmektedir. Eğer iman, bu görevlerin bizzat kendisi olsa idi, bunları terk etmek, inkâr etmek anlamına gelirdi ki onlara da “iman edenler” şeklinde bir hitap olmazdı.”⁷²

54. “Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakının ve doğrularla beraber olun.”⁷³

Takva ve sadıklarla beraber olmak, imanın bir şartı olarak değil; iman eden beklenen ahlakî tutum ve davranışlar olarak beyan edilmiştir.

55. “Ey iman edenler! İnkârcılardan hemen yakınınızda bulunanlarla savaşın. Onlar sizin çetin gücünüzü görsünler.” “Ne zaman bir sure indirilse, içlerinden “Bu hanginizin imanını arttırdı ki?” diye soranlar çıkar. Ama bu, iman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir ve onlar sevinç içindedirler.” “Kalplerinde hastalık olanlara gelince, bu onların (mânevî) kirlerine kir katmıştır ve onlar inkârcı olarak ölüp gitmişlerdir.”⁷⁴

“İnkârcı olarak ölüp gitmiş” olanlar “Allah’ın ayetleri ile alay eden, kalplerinde hastalık olan” münafıklardır. Bu üç ayette mü’minler, kâfirler ve münafıklar kesin çizgilerle ve somut bir şekilde ayrılmıştır. Kur’ân’da müminlerin, kâfirlerin, müşriklerin, münafıkların özellikleri bu ve diğer ayetlerde sayılmıştır. Ve bu konuda hüküm verme yetkisi Allah Teala’nındır: “*Hüküm ancak*

⁷¹ Tevbe 9/38.

⁷² Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi, (Bejrût: Dâr Sâder, 2010), 477.

⁷³ Tevbe 9/119.

⁷⁴ Tevbe 9/123-125. Fahreddin Razi de ayette belirtilen durumun savaş durumu ile sınırlı olduğunu, hayatın olağan akışında ticaret, seyahat gibi durumlarda işletilmeyeceğini belirtmiştir: Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er Râzî, *et-Tefsîrü'l-Kebîr: Mefâtihu'l-ğayb*, (Bejrut: Darül Kütüb el-İlmiyye, 1990), 16: 230. Bu durum, imanın bir parçası olsa idi savaş zamanında da, barış zamanında da geçerli olması gerekir, istisnaya tabi tutulmazdı.

*Allah’a aittir.*⁷⁵ Açıkça inkâr etmedikçe, sırf amelinde eksiklik bulunduğu için bir mümine küfür isnad etmek çok yanlış bir tutum ve bu alanın bir ihlali-
dir.

56. “Ey iman edenler! Rükû edin; secdeye kapanın; Rabbinize ibadet edin; hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz.”⁷⁶

Rükû, secde, Rabb’e ibadet, hayır işlemek iman edenlerden beklenen amel-
lerdir. İmanlarının bir gereği, göstergesi ve sonucudur. Bir parçası olsaydı
bunları yapmayanları, eksik yapanları veya mazereti sebebiyle yapamayan-
ların küfre nispet edilmesi gerekirdi. O halde bunlara emir, tavsiye, teşvik,
yol gösterme, gereklilik, imanın tezahürü demek daha uygun olur.

57. “Ey iman edenler! Şeytanın adımlarını takip etmeyin. Kim şeytanın
adımlarını takip ederse, muhakkak ki o, edepsizliği (yüz kızartıcı suçları) ve
kötülüğü emreder. Eğer üstünüzde. Allah’ın lütfu ve rahmeti sizinle olma-
saydı içinizden hiçbir kimse günahattan asla arınmazdı, fakat Allah dilediğini
arındırır.”⁷⁷

Burada Yüce Allah, günaha girmiş veya ayetin tabiriyle şeytanın adımlarını
takip etmiş olanlara, kendisinin lütfu ve rahmetini (mesela: tövbe, akıl,
bilgi) hatırlatıyor. Arınmak ifadesi de önemlidir. Çünkü işlenmiş bir günah-
tan arınmak, temizlenmek, tövbe ile mümkündür. Tövbeden önce iman
gidiyor, sonra geri geliyor şeklinde düşünmek ise hem akla hem Kur’ân
mantığına ters düştüğüne göre herhangi bir günah işlemeyi küfür olarak
görmek hatalıdır. Buna “Rabbimiz! Unutursak veya hataya düşersek bizi
sorumlu tutma”⁷⁸ ayeti de güzel bir örnektir.

58. “Ey iman edenler! Kendinizi tanıtıp izin almadan ve içinde oturanlara
selâm vermeden kendi evlerinizden başka evlere girmeyin. Sizin için daha
iyi olanı budur; umulur ki düşünüp anlarsınız.”⁷⁹

Emre uygun davranmak yani amel, imanla ilgili bir konu olsaydı, emrin
gerekçesi veya emre muhalefetin sonucu da imanla ilgili olurdu. Hâlbuki
burada vurgu “*bu sizin için daha iyidir*” şeklinde olmuştur.

⁷⁵ Yûsuf 12/40, En’âm 6/57

⁷⁶ Hac 22/77.

⁷⁷ Nûr 24/21.

⁷⁸ Bakara 2/286.

⁷⁹ Nûr 24/27.

59. “Ey iman edenler! Hizmetinizde bulunanlarla içinizden henüz ergenlik çağına gelmemiş olanlar yanınıza gelmek için sizden üç vakitte izin alsınlar. Sabah namazından önce, öğle sıcağından dolayı (istirahata çekilirken) elbisenizi çıkardığınızda ve yatsı namazından sonra. Bunlar, örtülmesi gereken yerlerinizin açık bulunabileceği üç vakittir. Bunlar dışında ne size ne de onlara bir sakınca vardır.”⁸⁰

Ayette yasaklanan davranış, belli zamanlarla istisnaya tabi tutulmuştur. Amel, imanın bir parçası olsaydı, verilen bu yasak her zaman ve her durumda geçerli olur ve aksi davranış da imanı tehlikeye sokardı. Oysa böyle bir durum yoktur. Hem belli zamanlar istisna edilmiş, hem de konu iman-küfür bağlamında değil; gündelik hayat-ahlak bağlamında ele alınmıştır.

60. “Ey iman edenler! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın; hani size ordular saldırmıştı da, biz onlara karşı bir rüzgâr ve sizin görmediğiniz ordular göndermiştik... gözler yıldığı, yürekler gırtlığa geldiği ve siz Allah hakkında türlü türlü şeyler düşündüğünüz zaman; İşte orada iman sahipleri imtihandan geçirilmiş ve şiddetli bir sarsıntıya uğratılmışlardı”⁸¹

Savaş durumunda ağır imtihan ve şiddetli sarsıntılar geçirmiş olmalarına ve hatta “Allah hakkında türlü türlü şeyler düşündüğünüz zaman” şeklindeki ağır ifadelere maruz kalmalarına rağmen yine de iman edenlerden mü'minlik vasfı kaldırılmamıştır.

61. “Ey iman edenler! Allah'ı çokça zikredin.” “Ve O'nu sabah-akşam tesbih edin.”⁸²

Zikir ve tesbih, iman edenden istenmekte; iman ile amel arasında öncelik-sonralık, sebep-gereklik, inanç-görev ilişkisi kurulmaktadır.

62. “Ey iman edenler! Mümin kadınlarla evlenme akdi yapıp da sonra, birleşmeden onları boşadığınızda onlar üzerinde, hesaplayıp bekleteceğiniz bir iddet hakkınız yoktur. Onları bir şeyler vererek memnun edin ve güzel bir şekilde serbest bırakın.”⁸³

Açıkça hak-hukuk vurgusu yapılmış; yapılması istenen davranışlar emir olarak ifade edilmiştir. “Ey iman edenler” şeklinde başlaması da, iman eden-

⁸⁰ Nûr 24/58.

⁸¹ Ahzâb 33/9-11.

⁸² Ahzâb 33/41-42.

⁸³ Ahzâb 33/49.

ler için doğru olan ve olmayanı ortaya koymaktır. Emirler ve yasaklar İtikâdî bağlamda değil, hukuki-ahlaki bağlamda ifade edilmiştir.

63. “Ey iman edenler! Size izin verilmedikçe Peygamberin evlerine girip de yemeğin hazırlanmasını beklemeyin... Yemeğinizi yiyince de hemen dağılın, söze dalıp oturmayın. Bu davranışınız peygamberi rahatsız ediyor... Peygamber hanımlarından bir şey istediğinizde, onlar perde arkasında iken isteyin; bu sizin kalplerinizin de onların kalplerinin de temiz kalması için en uygundur. Resûlullah’ı üzme hakkınız yoktur.”⁸⁴

Emir, yasak ve tavsiyelerin bulunduğu; mü’minlere âdab ve erkân öğretilen bu ayetlerde

Allah’ın elçisini üzme gibi önemli bir olgu gündeme getirilmiştir. Bu nezaketsizlikleri yapanlar uyarılmış; ancak konu iman-inkâr bağlamında değil; ahlak-edeb bağlamında hükme bağlanmıştır.

64. “Allah ve melekleri, Peygamber’e çok salavat getirirler. Ey müminler! Siz de ona salavat getirin ve tam bir teslimiyetle selam verin.”⁸⁵

“Siz de ona salât ve selâm okuyunuz” emri bağlayıcıdır, emrin yerine getirilmesi gereklidir. Ancak bunun zamanı, mekânı ve sayısı konusunda açıklama yapılmadığı için fıkıhçılar farklı yorumlar yapmışlardır.”⁸⁶ Her adı anıldığında, fiileri anlatılırken, namazda tahiyat, sallı-barık okuyarak vb. yorumlardan da anlaşılacağı üzere, emrin farzîyetine inanmak (iman) başka, yerine getirmek (amel) başkadır.

65. “Ey iman edenler! Siz de Musa’ya eziyet edenler gibi olmayın. Nihayet Allah onu, dedikleri şeyden temize çıkardı. O, Allah yanında şerefli idi.”⁸⁷

Müminler uyarılmışlar, ancak yine de kendilerine iman edenler şeklinde hitap edilmiştir. Uyarı yapılırken “...gibi olmayın” ifadesi de önemlidir. Hitap, iman edenlerdir; bu duruma düşme ihtimali vardır; ama henüz düşülmüş ve her şey bitmiş değildir.

⁸⁴ Ahzâb 33/53.

⁸⁵ Ahzâb 33/56. İbn Âşûr’un yaptığı araştırmalara göre sahabe, Hz. Peygamber’in adı her anıldığında değil, özel olarak O’nun sıfatları ve davranışları hakkında konuşulduğunda salavat getirmektedir: İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, 22: 100-101. Bu tespit de amelin imandan bir cüz olmadığı tezimini destekler. Vahyin ilk muhatabı olan sahabe, ayette emredilen fiili, imanın mutlak ve ayrılmaz bir parçası olarak görse idi mutlak olarak da yerine getirirdi.

⁸⁶ Hayrettin Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2007), 4: 398.

⁸⁷ Ahzâb 33/69.

66. “Ey iman edenler! Allah’a itaatsizlikten sakının ve doğru söz söyleyin ki, Allah, sizin işlerinizi düzeltsin, günahlarınızı bağışlasın. Kim Allah’a ve resulüne itaat ederse gerçekten büyük bir kazanç elde eder.”⁸⁸

Takva ve sıdk özelliklerine sahip olmanın sonucu günahların bağışlanması ve işlerin düzelmesidir. Allah ve elçisine itaatın sonucu da büyük kurtuluşu kazanmaktır. Bu ayetler, iman ile amel arasındaki sıkı bağa işaret etmekle birlikte görüldüğü gibi sonuçlar îtikâdî bir duruma bağlanmamış ve şart edatları ile ifade edilmiştir.

67. “Ey iman edenler! Eğer siz Allah'a (Allah'ın dinine) yardım ederseniz O da size yardım eder, ayaklarınızı kaydırmaz.”⁸⁹

Allah'ın dinine yardım etme emrinin sonucu kişiye ilahi yardım ve ayaklarının kaymamasıdır. Tersine durum da bu yardımdan mahrum kalma ve ayakların kayması olabilecektir. Yine de bilgi ve uyarı “iman eden”dir. Sonraki ayetlerde ise “sonu felaket olan ve yaptıkları sonuçsuz olanların inkârcılar ile Allah'ın indirdiğinden nefret edenler” olduğu beyan edilmiştir. Bu kişilerin “amellerini de Allah boşa çıkarmıştır.”⁹⁰ Buradan iyi amele, iyilik özelliğini kazandırıp karşılığını-sonucunu iyi yapan temel unsurun iman olduğu; dolayısıyla da imanın amelden önce geldiği ve ayrı şeyler olduğu ortaya çıkmaktadır.

68. “Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygamber'e itaat edin. İşlerinizi boşa çıkarmayın.” “İnkâr eden, Allah yolundan alıkoyan, sonra da inkârcılar olarak ölenler var ya, Allah onları asla bağışlamayacaktır.”⁹¹

İşleri boşa çıkanların ve Allah'ın asla bağışlamayacağı kişilerin özellikleri şunlardır: 1- Allah ve resulüne itaat etmemek. 2- İnkâr etmek 3- Allah yolundan alıkoymak 4- İnkârcı olarak ölmek. Açıkça görüldüğü gibi amel, imanın bir parçası olarak ele alınmamış; imanın zıddı olarak inkâr gösterilmiştir. Dikkate diğer bir nokta da “inkârcı olarak ölmek”tir. Çünkü ez-Zümer 39/53'e göre mü'min için tevbe ve bağışlanma yolu her zaman açık tutulmuştur.

69. “Ey iman edenler! Allah'ın ve Resul'ünün önüne geçmeyin. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah işitendir, bilendir.”⁹²

⁸⁸ Ahzâb 33/70-71.

⁸⁹ Muhammed 47/7.

⁹⁰ Muhammed 47/8-9.

⁹¹ Muhammed 47/33-34.

70. “Ey iman edenler! Seslerinizi Peygamber'in sesinin üstüne yükseltmeyin. Birbirinize bağırdığınız gibi, Peygamber'e yüksek sesle bağırmayın; yoksa siz farkına varmadan amelleriniz boşa gidecektir.”⁹³

1. ayette kendi düşünce, irade, istek ve menfaatimiz aleyhine de olsa Yüce Allah'ın buyruğu olan ve peygamber tarafından uygulanarak bize gösterilmiş olan Kur'an'a aykırı düşünmemek ve davranmamak emredilmiştir. 2. ayette de bunu daha da ileri bir noktaya götürüp kendi heva ve hevesimizi dinden üstün tutmak (sesimizi yükseltmek) yasaklanmıştır. Dikkat edilmediği takdirde bunların sonucunun iyi amellerin de boşa gideceği olduğu belirtilmiştir. Burada da amellerin makbul olması, değer kazanması ve ahirette alınacak iyi bir karşılık, imanî bir noktaya dayandırılarak iman-amel ilişkisi düzenlenmiştir.

Bu ayette belirtilenler dışında, amelleri boşa gidecek olanlar şunlardır: “Dininden dönen ve kâfir olarak can verenler,”⁹⁴ “iyi işler yaptıklarını sandıkları halde kötü işler yapanlar; ayetleri ve ahireti inkar edenler,”⁹⁵ “inanılması gerekenleri inkar edenler.”⁹⁶ Buradan yola çıkıldığında anlaşılacağı üzere: Kur'an'a göre amel, imanın bir cüzü-parçası değildir. Ancak amelin, sahîh ve makbul olmasının temel şartı imandır. Amele değer katan, anlamlandıran, iyi bir sonuca kavuşturacak olan, imandır.

⁹² Hucurât 49/1. Fahreddin Râzî'ye göre bu surede, iman edenleri güzel ahlaka ve edebe yönlendirmek amacıyla beş ayet “ey iman edenler” hitabıyla başlamakta ve her biri de farklı bir kurala yer vermektedir: Râzî, *et-Tefsîrül-Kebîr*, 27: 118.

⁹³ Hucurât 49/2. Temimoğulları isimli Bedevi kabilesine mensup bazı kişiler, Hz. Peygamberi görmek için Medine'ye gelmişler; ancak, istirahat halinde olmasına rağmen zamanını gözetmeden ve doğrudan ismiyle hitap ederek çağırmışlardı. Yaptıklarının yanlış ve edebe aykırı olduğunu bilmeyen bu kişileri uyarmak amacıyla bu ayetler indirilmiştir: Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtûbî, *el-Câmi'li-Ahkâmi'l-Kur'an*, (Kâhire: Daru'l Kütüb'l-Mısriyye, 1967), 16: 294. Yapılan edeb eğitiminin, iman edenlere olması da tezimizi desteklemektedir. Çünkü iman dairesinden çıkan birisi için eğitmeye yönelik bir tedbir de söz konusu olamaz. O halde bu fiil sahipleri hata edip yanlış yapmışlardı; ancak amel, imanın cüzü olmadığı için imandan çıkmamışlardır.

⁹⁴ Bakara 2/217.

⁹⁵ Kehf 18/103.

⁹⁶ Mâide 5/5; Ayrıca bakınız: Mâide 5/53; A'râf 7/88, 147; Tevbe 9/17, 69; Hûd 11/6, Zümer 39/65.

71. “Ey iman edenler! Eğer bir fâsik size bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bilmeden bir topluluğa kötülük edersiniz de sonra yaptığınıza pişman olursunuz.”⁹⁷

Kur’ân meâllerinde fâsik kelimesi şu anlamlarda tercüme edilmiştir: Buyruktan çıkmış, dinin koyduğu sınırlardan dışarıya çıkmayı adet haline getiren, bozuk inançlı, yalan haber taşıyan, Allah’ın emir ve yasaklarını açıktan ve bir endişe, iç burkulması duymadan çiğneyebilen bir kişi, yoldan sapmış, yoldan çıkmış, kötü huylara sahip, yalancı, günahkâr, özü-sözü bozuk⁹⁸

Bu ayette haber getiren kişinin özelliği olarak fisk-fâsiklik özelliği gösterilmiştir. Doğruluğu araştırılmadan, “doğru bilgi”ye dayanmadan alınacak kararın, yapılacak bir eylemin olumsuz sonuçlar doğuracağı belirtilmiştir. Emre uymamanın sonucu ise iman alanıyla ilgili değil siyasi, idari, askerî ve gündelik hayatla ilgilidir.

72. “Ey iman edenler! Bir topluluk diğer bir topluluğu alaya almasın. Belki de onlar, kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da kadınları alaya almasınlar. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kendi kendinizi ayıplamayın, birbirinizi karalamayın, birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fâsiklik ne kötü bir isimdir! Kim de tevbe etmezse işte onlar zalimlerdir.”⁹⁹

Müminlerin birbirini alaya alması, ayıplaması, karalaması, kötü lakaplar takması yasaklanmıştır. Devamındaki, “*imandan sonra fâsiklik ne kötü bir isimdir. Kim de tevbe etmezse işte onlar zalimlerdir*” bölümünü önceki kısım ile birlikte düşündüğümüzde iki alternatif akla gelmektedir:

Birincisi: Yasaklanan davranışları helal sayarak işlemek. Çünkü devamında tövbe etmeyenler zalim olarak nitelenmiştir. Kur’ân’a göre ise en büyük zulüm şirktir.¹⁰⁰

İkincisi: Surenin başından itibaren serdedilen, özellikle de bu ayette sayılan emirleri yapmamak-yasakları çiğnemek ve bunu alışkanlık haline getirmek zamanla müminin imanında da zaaf oluşturacak; iman kalesini savunmasız hale getirecektir. Sonuçta amelin imandan bir parça olması değil, amel ile

⁹⁷ Hucurât 49/6.

⁹⁸ <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/>;

<http://www.kuranmeali.com/ayetkarsilastirma.asp?sura=49&ayet=6>, Erişim, 13 Nisan 2022.

⁹⁹ Hucurât 49/11.

¹⁰⁰ Lokmân 31/13

ilgili durumların en nihayetinde mümini fiska, tövbe etmesi gereken bir zulme götüreceği sonucu çıkarılabilir.

73. “Ey iman edenler! Zannın çoğundan kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin. Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz. O halde Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah, tövbeyi çok kabul edendir, çok esirgeyicidir.”¹⁰¹

Zannın bir kısmının “günah” olarak nitelenmesi ve giybetle ilgili verilen ağır benzetmenin ardından takva ve tevbe tavsiye edilmesi; bu eylemlerin kişiyi imandan çıkarmadığını göstermektedir.

74. “Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve Peygamberine inanın ki O, size rahmetinden iki kat versin ve size ışığında yürüyeceğiniz bir nûr lütfetsin; sizi bağışlasın. Allah, çok bağışlayan, çok esirgeyendir.”¹⁰²

Takva ve peygambere iman şartını yerine getirenlere verilecek sonuçlar iki kat rahmet ve ışığında yürünecek nurdur. Aksi durum ise rahmetten ve nurdan mahrum kalmaktır. İnkâra düşmek değildir. Ümitsiz bir durum oluşmaması için de ayet, Allah'ın rahmeti ve bağışlayıcılığı ile sona ermiştir.

75. “Ey iman edenler! Aranızda gizli konuşacağınız zaman günahı, düşmanlığı ve Peygamber'e karşı gelmeyi fısıldamayın. İyilik ve takvâyı konuşun. Huzuruna toplanacağınız Allah'tan korkun.”¹⁰³

Ayet “*iman edenler*” hitabıyla başlamış; Allah ve ahiret inancıyla bitirilmiştir. Bu şekilde, emredilen ve yasaklanan davranışlara ciddi bir vurgu yapılmış olmaktadır. Bir önceki ayette günah, düşmanlık ve peygambere karşı gelme konularında gizli konuşanların cehennemlikler olduğu belirtilmiş; bir sonraki ayette ise bunun şeytandan olduğu açıklanmıştır. Kur'ân'ın davranış eğitim yöntemlerinden biri de hangi davranışın niçin yapılmayacağı ve sonuçları ile ilgili bilinç oluşturma metodudur. Ayet, Müslüman insanın zihninde ve kalbinde oluşturduğu bilinçle, bu hataları yapabilme ihtimaline karşı önlen almaktadır. Ayet, şeytana uyanların ameli müminlerin amel-lerini tefrik etmektedir.

¹⁰¹ Hucurât 49/12.

¹⁰² Hadîd 57/28.

¹⁰³ Mücâdele 58/9.

76. “Ey iman edenler! Size ‘Meclislerde yer açın’ denilince yer açın ki Allah da size genişlik versin. Size ‘Kalkın’ denilince de kalkın ki Allah sizden inananları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltsin. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”¹⁰⁴

Bu ayette “... yapın, inananlar, ilim verilenler” denilerek, ilim, iman, amel-ahlak bütünlüğü bir hedef olarak verilmiş, bunu tesis edenleri Yüce Allah’ın yükselteceği bildirilmiştir. İman ve ilmin uygulama ile birlikte olduğunda ancak bir anlam kazanacağına vurgu yapılmıştır. Burada da bu üç unsurun birbirinin parçası olduğu değil olsa olsa bir bütünün parçaları olduğu sonucuna varabiliriz.

77. “Ey iman edenler! Peygamber ile gizli bir şey konuşacağınız, bir şey danışacağınız zaman bu konuşmanızdan önce bir sadaka veriniz. Bu sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Şayet bir şey bulamazsanız, bilin ki Allah bağışlayandır, esirgeyendir.”¹⁰⁵

Peygambere danışmak, günümüzde, O’nun getirdiği mesaja ve o mesajı iyi bilenlere danışmak olarak anlaşılabilir. Emrin sonucu “daha hayırlı ve daha temiz” olmakla nitelenmiş; bir şey bulamayanı Allah’ın bağışlayacağı ifade edilmiştir. Konu, imanın bir parçası olsaydı hafifletme veya istisna yapılmazdı.

78. “Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve herkes, yarına ne hazırladığına baksın. Allah'tan korkun, çünkü Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.” “Allah’ı unutan ve bu yüzden Allah’ın da onlara kendilerini unuttuğu kimseler gibi olmayın. Onlar yoldan çıkan kimselerdir.”¹⁰⁶

İman edenlere takva ve ahiret için azık hazırlamak emredilmiştir. Kendini ve Allah’ı unuttuğu için yoldan çıkanlar gibi olmak yasaklanmıştır. Yoldan çıkan kimselerin özelliği ise amelde eksiklik değil “Allah’ı unutmak”tır. Bu da amelin imandan bir cüz olmadığını göstermektedir.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Mücâdele 58/11. Taberî, buradaki ‘yer açın, kalkın’ buyruğuna uymayı, ‘iyiliğe yönlendirmek maksatlı olarak verilen emir, talimat ve rehberliğe uymak’ şeklinde de yorumlamıştır: Taberî, *Tefsîrû’t-Taberî*, 28: 18. Bu emri yerine getirmek teşvik edilmekte; iyi sonuçları üzerinde durulmakta; ancak uymayanlar için imandan çıkma gibi bir sonuca varılmamaktadır.

¹⁰⁵ Mücâdele 58/12.

¹⁰⁶ Haşr 59/18-19.

¹⁰⁷ Taberî ve Şevkânî de unutmak olgusunu bu doğrultuda yorumlamaktadır. Yüce Allah’a karşı yükümlülüklerini yerine getirmeyenlere O da iyilik yapmayı unutturur veya kötülükten sa-

79. “Ey iman edenler! Eğer benim yolumda savaşmak ve rızamı kazanmak için çıkmışsanız, benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanlara sevgi göstererek, gizli muhabbet besleyerek onları dost edinmeyin... Ben sizin gizlediklerinizi de açıkladıklarınızı da bildiğim halde onlara gizliden gizliye sevgi besliyorsunuz. Sizden kim bunu yaparsa doğru yoldan sapmış olur.”¹⁰⁸ Yüce Allah’ın “benim de düşmanım, sizin de düşmanınız” dediği kişiler “gerçeği inkâr etmiş” kişiler, yani kâfirlerdir. Bunların, iman edenlere düşmanlık edip, zarar vereceği açıkça ortada olduğu için onlara sevgi besleyip dost edinmenin doğru yoldan sapacağı bildirilmiştir. Yine de bu hatayı yapan kişinin “kâfir” olarak değil de “doğru yoldan sapmış-şaşırmış” şeklinde nitelenmesi ve ayetin “ey iman edenler” hitabıyla başlaması iman vasfının kaldırılmadığını; ancak ciddi bir tehlikeyle karşı karşıya olduğunu gösterir. Yanlış bir yola girmiş veya şaşırmış birinin dönmesi (tövbe) her zaman mümkündür.¹⁰⁹

80. “Ey iman edenler! Mümin kadınlar hicret ederek size geldiği zaman, onları, imtihan edin. Allah onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer siz de onların inanmış kadınlar olduklarını öğrenirseniz onları kâfirlere geri göndermeyin. Bunlar onlara helâl değildir.”¹¹⁰

Bir kimsenin “dil ile ikrar etme”si ve yapılacak bir sınama o kişiye mümin muamelesi yapılması için yeterlidir. Bununla birlikte, imanda esas unsurun “kalbin tasdiki” olduğu “Allah, onların imanlarını daha iyi bilir” ifadesinden anlaşılmaktadır. Kalpteki imanı sadece Allah’ın bildiği, dolayısıyla, imanın bir kalp eylemi olduğu anlaşılınca amelin imandan bir cüz olmadığı da anlaşılmış olur.

kıymayı unutturur. Bu sebeple kavuşacakları mutluluktan mahrum olurlar: Taberî, *Tefsîrû't-Taberî*, 28: 52-53; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 5: 237.

¹⁰⁸ Mümtetine 60/1.

¹⁰⁹ Ayetin iniş sebebi olarak rivayet edilen olay da bu yorumu destekler. Bedir savaşına katılanlardan biri olmasına rağmen, Mekke'nin fethi hazırlıklarını gizlice Mekkelilere bildiren Hâtıp b. Ebi Beltea için Hz. Ömer idam istemiştir. Hz. Peygamber ise, onun, ‘imanında bir zaaf olmadığını ısrarla vurgulayıp dürüst bir şekilde itiraf etmesi’ üzerine bu teklifi kabul etmemiştir. Taberî, *Tefsîrû't-Taberî*, 28: 58-61.

¹¹⁰ Mümtetine 60/10.

81. “Ey iman edenler! Kendilerine Allah'ın gazap ettiği bir kavmi dost edinmeyin. Zira onlar, kâfirlerin kabirlerdeki kâfirlerden (onların dirilmesinden) ümit kestikleri gibi ahiretten ümit kesmişlerdir.”¹¹¹

“Kendilerine Allah'ın gazap ettiği bir kavmi dost edinenler” in kimler olduğu “Onlar ne sizdendirler ne de onlardan. Bilerek yalan yere yemin ediyorlar”¹¹² ayeti ile tanıtılmıştır. Bu kişilerin yani münafıkların ve kâfirlerin bir özelliğinin de “ahiretten ümit kesmek” olduğu belirtilmiştir. Müminlerden beklenen davranışlar (amel) gerekçeleriyle tanıtılmıştır. Emir ve yasaklara uymamanın dünya ve ahiretteki sonuçlarının da belirtildiği bu türden ayetleri müminler için bir eğitim (zihin, duygu, ahlak eğitimi), irşad ve uyarı olarak almak daha doğrudur.

82. “Ey iman edenler. Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz?” “Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük bir nefretle karşılaşır.”¹¹³

Bu ayette “söz” ile “davranış” arasında uyum emredilmiş; aksi davranış Allah katında çok çirkin olarak nitelenmiştir. Düşünce, niyet, söz ve davranış arasında uyumsuzluk Kur’ân’da münafıklar için de söylendiği göz önüne alınırsa ayette iman edenlerin ciddi bir şekilde uyarıldığı anlaşılır. 5. Ayette Hz. Musa’yı üzenlerden “kalpleri eğri olanlar ve fâsıklar” olarak bahsedilmektedir. Buradan hareketle, hitap edilenlerden mümin olarak bahsedildiği; ancak Allah katında çok çirkin olarak nitelenen davranışlara devam etmenin kişiyi zamanla eğriliğe, fıska götürme ihtimali bulunduğu anlaşılır. Hucurât suresi 14. ayette inandıklarını söyleyen Bedevilere “henüz imanın kalplerine yerleşmediği” belirtilerek mü’min vasfı verilmemiştir. Bu ayet ise “ey iman edenler” hitabıyla başladığına göre “mümin” vasıfları devam etmektedir.

83. “Ey iman edenler! Sizi acı bir azaptan kurtaracak ticareti size göstereyim mi?” “Allah'a ve Resûlüne inanır, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edersiniz. Eğer bilerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır.” “İşte bu tak-

¹¹¹ Mümtehine 60/13.

¹¹² Mücâdele 58/14.

¹¹³ Saff 61/2-3. Zemahşerî, ayette yasaklanan olguyu “yalan söylemek, sözünde durmamak, yapmayacağı bir şeyi vaad etmek, yaptığı şeyler konusunda gerçek dışı şeyler söylemek, yapmadığı şeyi yapmış gibi anlatmak” şeklinde açıklamaktadır: Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an Hakâ’iki javâmizi’t-Tenzil ve ‘Uyûni’l-Ekâvil fi Vücûhi’t-Te’vil*, (Beyrut: Dârü’l-Kitâbi’l-Arabî, 1366/1947) 4/91-92.

dirde O, sizin günahlarınızı bağışlar, sizi zemininden ırmaklar akan cennetlere, Adn cennetlerindeki güzel meskenlere koyar. İşte en büyük kurtuluş budur.”¹¹⁴

Önce iman, sonra cihad sıralamasından hem birinci önceliğin Allah ve Rasülüne iman olduğu; hem de iman ile amelin ayrı ayrı zikredilmesi sebebiyle amelin imandan bir parça olmadığı anlaşılır. Diğer taraftan ise 12. ayetten de anlaşılmaktadır ki ancak iman-amel bütünlüğü sayesinde bağışlanmak ve cenneti kazanmak (en büyük kurtuluş) mümkün olmaktadır.

84. “Ey iman edenler! Allah'ın yardımcılarını olun. Nitekim Meryem oğlu İsa havârîlere: Allah'a (giden yolda) benim yardımcılarım kimdir? demişti. Havârîler de: Allah (yolunun) yardımcılarını biziz, demişlerdi. İsrailoğullarından bir zümre inanmış, bir zümre de inkâr etmişti...”¹¹⁵

Surenin başında özü-sözü-davranışı bir olmak emredilmiş, devamında bazı emir yasak ve tavsiyelere yer verilmiştir. 10-13. ayetlerde gerçek saadete ulaşma yolunun iman-amel birlikteliği olduğundan bahsedilmiş, bu ayette de Hz. İsa'ya Allah yolunda yardımcı olanlardan bahsedilerek somut bir örnek verilmiştir. “İsrailoğullarından bir zümre inanmış, bir zümre de inkâr etmişti” kısmından da anlaşılmaktadır ki ayette “أَنْصَارَ اللَّهِ Allah'ın yardımcılarını” olarak nitelenen kimselerin ilk vasıfları imandır. Önce iman, sonra imana uygun özü-sözü-davranışı tutarlı bir yaşayış; sonra da bunu diğer insanlara tebliğ sıralaması yapılmış olmaktadır.

85. “Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağırıldığımız zaman, hemen Allah'ı anmaya koşun ve alış verişini bırakın. Eğer bilmiş olsanız, elbette bu, sizin için daha hayırlıdır.” “Namaz kılınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan isteyin. Allah'ı çok zikredin; umulur ki kurtuluşa erersiniz.”¹¹⁶

¹¹⁴ Saff 61/10-12.

¹¹⁵ Saff 61/14.

¹¹⁶ Cuma 62/9-10. “Medine’de kıtlık yaşanan ve bu nedenle ticaret kervanının sabırsızlıkla beklediği bir zamanda Hz. Peygamber, bir Cuma namazında hutbe irat etmekte iken bu kervanın geldiğini ilan eden sesler duyuldu. Bunun üzerine cemaatin bir kısmı, camiye ve ibadeti terk ederek ticarete gittiler. Bunun üzerine bu ayetler nazil oldu.” Taberî, *Tefsîrü't-Taberî*, 28/103-105. Bu ayetlerin ve uyarıların muhatabı olanlar, sahabelerdir. Hiç kimse kusur ve hatadan masum olmadığı gibi bu nevi kusurlar veya hatalar, kişiyi iman dairesinden çıkarmamaktadır. Çünkü hitap “iman eden”leredir.

Cuma namazını kılmak; namaz esnasında alış-veriş ve ticaretle meşgul olmamak; namazdan sonra Allah'ın lütfundan aramak-istemek; Allah'ı çokça anmak şeklindeki emir ve yasaklar; iman eden müminlere ibadet, davranış ve gündelik hayatı tanzim eğitimi vermektedir. Bu emir ve yasaklara uymanın sonucunun “*daha hayırlı olanı yapmış olmak ve kurtuluşa ermek*” olduğu belirtilmiş; iman-inkâr düzlemine taşınmamıştır.

86. “Ey iman edenler! Mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın. Kim bunu yaparsa işte onlar ziyana uğrayanlardır.”¹¹⁷

Surenin 1. ayetinden 9. ayetine kadar münâfıkların özelliklerinden-davranışlarından bahsedilmiş, 8 ayetin sonrasında gelen bu ayetle de müminlere hitaben uyarı yapılmıştır. Allah'ı anmaktan alıkoyması bir gaflet durumudur; inkâr durumu değildir. Bu nedenle de bunu yapanların sonucu hüsrana yani zarar-ziyana ve başarısızlığa uğramaktır. İmanını kaybetmek değildir.

87. “Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olanlar da vardır. Onlardan sakının. Ama affeder, kusurlarını başlarına kakmaz, kusurlarını örterseniz, bilin ki, Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.” “Doğrusu mallarınız ve çocuklarınız sizin için bir imtihandır...” “O halde gücünüz yettiğince Allah'a isyandan kaçının...”¹¹⁸

İnsanın en yakınları da isteyerek veya istemeyerek onu tehlikeye atabilir; zarar verebilir. Bu da bir imtihan-sınamadır. Yine de mü'min, 16. ayette belirtildiği gibi “*gücü yettiğince sakınabilir.*” Bu istisna ve hafifletmelerden hata ve günahların kişiden iman vasfını kaldırmadığı da anlaşılır.

88. “Ey inananlar! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun...” “Ey kâfirler! Bugün özür dilemeyin! Siz ancak işlediklerinizin cezasını çekeceksiniz, (denilir).”¹¹⁹

89. “Ey iman edenler! Samimi bir tevbe ile Allah'a dönün. Umulur ki Rabbiniz sizin kötülüklerinizi örter...”¹²⁰

¹¹⁷ Münâfikûn 63/9.

¹¹⁸ Tegâbü'n 64/14-16.

¹¹⁹ Tahrîm 66/6-7

¹²⁰ Tahrîm 66/8. “Nasûh kelimesi ‘nasihat, öğüt, saf-hâlis, düzeltmek, onarmak, samimiyet, kararlılık, katıksız olmak’ anlamlarına gelir. Nasuh tövbe, tam bir samimiyet, pişmanlık ve kararlılık içeren ve bir daha aynı hataya dönmeyecek şekilde yapılan tövbedir.” Zemaşerî, *el-Keşşâf*, 4: 117.

Özrü kabul edilmeyecek ve ceza çekecek olanlar kâfirlerdir. Müminlere ise bir eğitim, müjde ve metod vardır. Mümin, hem kendisini, hem de ehlini yani ailesini, yakınlarını ve halkını cehennemden korumak için tedbir alacaktır. İş, ahirete kalmadan tevbe istiğfar edecek; imanın gereklerini kulluk yaparak yerine getirecektir. 6. ayetin “Ey iman edenler”, 7. ayetin “Ey kâfirler” şeklinde başlaması; 8. ayette, müminlere “samimi bir tevbe ile Allah’a dönün” buyurulması iman-amel ilişkisi açısından çok önemlidir. Tevbe-i Nasuh, Allah’ın lütfü, rahmeti ve bağışı ile kişiyi günahlarından arındırmaktadır. Ameller, imanın bir cüzü olsaydı, kişinin, günah işlemekle imanını kaybetmesi gerekirdi. O zaman da tövbe kurumu olmazdı. Hâlbuki Yüce Allah, günah işlemiş de olsa “Ey iman edenler” şeklinde hitap etmiştir. Günah işleyenlerden iman vasfını kaldırmamıştır. Üstelik bir umut ve kurtuluş yolu olarak tövbeyi öğretmiştir.

4. “Ey İman Edenler” Hitabıyla Başlayan Ayetlerin Konuları

- 1- Bakara 2/104: Hitabet, konuşma âdâbı
- 2- Bakara 2/153: Sabır, namaz, dua
- 3- Bakara 2/172: Helaller-haramlar, rızık, şükür
- 4- Bakara 2/178: Kısas
- 5- Bakara 2/183: Oruç
- 6- Bakara 2/208: İslama ve barışa girmek
- 7- Bakara 2/254: İnfakın önemi
- 8- Bakara 2/264: İnfakın metodu
- 10- Bakara 2/278: Faiz yasağı
- 11- Bakara 2/282: Ticaret ve hak-hukuk
- 12- Âl-i İmrân 3/100: Allah ve Rasûlüne itaat
- 13- Âl-i İmrân 3/102: Takva, Kur’ân, istikamet
- 14- Âl-i İmrân 3/118: Kâfirleri sırdaş edinmemek
- 15- Âl-i İmrân 3/130: Faiz yasağı
- 16- Âl-i İmrân 3/149: İnkârcılara itaat
- 17- Âl-i İmrân 3/156: Kalp-dil-eylem birliği
- 18- Âl-i İmrân 3/200: Sabır, sebat, cihad, takva
- 19- en-Nisâ 4/19: Evlilik
- 20- en-Nisâ 4/29: Helal alış-veriş ve ticaret
- 21- en-Nisâ 4/43: Abdest, gusül, namaz
- 22- en-Nisâ 4/59: Allah’a ve resulüne itaat

- 23- en-Nisâ 4/71: Cihad
- 24- en-Nisâ 4/94: Doğru bilgi, tekfirden sakınmak
- 25- en-Nisâ 4/135: Adalet
- 26- en-Nisâ 4/136: İman
- 27- Nisâ 4/144: Kâfirlerle ilişkiler
- 28- Mâide 5/1: Akitlere riayet, haramı helal saymamak
- 29- Mâide 5/2: Dine saygı, iyilik ve takvada yardımlaşmak
- 30- Mâide5/6: Abdest
- 31- Mâide 5/ 8: Adalet, takva
- 32- Mâide 5/11: Tevekkül
- 33- Mâide 5/35: Takva, cihad
- 34- Mâide 5/51: Ehli Kitapla ilişkiler
- 35- Mâide 5/54: Allah'ın dinine hizmet
- 36- Mâide 5/57: Dost edinilmemesi gerekenler
- 37- Mâide 5/87: Sınırları aşmamak
- 38- Mâide 5/90: Haramlar
- 39- Mâide 5/94: İmtihan
- 40- Mâide 5/95: Ceza, keffaret
- 41- Mâide 5/101: Çok soru sormamak
- 42- Mâide 5/105: İmanın da inkârın da ferdliliği
- 43- Mâide 5/106: Vasiyet
- 44- Enfâl 8/15: Savaş anında davranış
- 45- Enfâl 8/20: Allah'a ve Rasûlüne itaat
- 46- Enfâl 8/24: Allah'a ve Rasûlünün çağrısına uymak
- 47- Enfâl 8/27: Sadakat, emanet, imtihan
- 48- Enfâl 8/29: Takva ve furkan
- 49- Enfâl 8/45: Sabır, sebat, zikir, itaat
- 50- Tevbe 9/23: Kâfirleri veli edinmemek
- 51- Tevbe 9/28: Müşriklerin mescidi harama yaklaşmamaları
- 52- Tevbe 9/34: Din üzerinden haksız kazanç, infak
- 53- Tevbe 9/38: İlahi emre itaat, dünyayı ahirete tercih etmemek
- 54- Tevbe 9/119: Takva, sıdk
- 55- Tevbe 9/123: Cihad
- 56- Hac 22/77: İbadet, hayır işlemek
- 57- Nûr 24/21: İstikamet

- 58- Nûr 24/27: Misafirlik âdâbı
- 59- Nûr 24/58: Aile âdâbı
- 60- Ahzâb 33/9: Nimetler ve imtihan
- 61- Ahzâb 33/41: Zikir, tesbih
- 62- Ahzâb 33/49: Nikah, talak
- 63- Ahzâb 33/53: Misafirlik ve iletişim âdâbı
- 64- Ahzâb 33/56: Salavat
- 65- Ahzâb 33/69: Peygamberi üzmemek
- 66- Ahzâb 33/70: Takva, doğruluk
- 67- Muhammed 47/7: Allah’a (dinine) yardım
- 68- Muhammed 47/33: Allah ve Rasûlüne İtaat
- 69- Hucurât 49/1: Allah ve Rasûlünün önüne geçmemek
- 70- Hucurât 49/2: Vahiy ve peygamberle iletişim âdâbı
- 71- Hucurât 49/6: Doğru bilginin önemi
- 72- Hucurât 49/11: Yasaklanmış fiiller
- 73- Hucurât 49/12: Zan, gıybet, takva, tövbe
- 74- Hadîd 57/28: Takva, iman, istikamet
- 75- Mücâdele 58/9: Konuşma âdâbı
- 76- Mücâdele 58/11: İlim-iman-amel bütünlüğü
- 77- Mücâdele 58/12: Peygambere ve ilim ehline danışmak
- 78- Haşr 59/18: Takva ve ahiret için azık
- 79- Mümtehine 60/1: Kâfirlere gizli muhabbet beslememek
- 80- Mümtehine 60/10: İmanın yeri, nikâhta din faktörü
- 81- Mümtehine 60/13: Kâfir ve münafıkları velî edinmemek
- 82- Saff 61/2: Söz- davranış uyumu
- 83- Saff 61/10: İman, cihad
- 84- Saff 61/14: Allah’a (dinine) yardım
- 85- Cuma 62/9: Cuma namazı, ticaret, rızık
- 86- Münâfikûn 63/9: Mal ve aile ile imtihan
- 87- Tegâbün 64/14: Mal ve aile ile imtihan
- 88- Tahrîm 66/6: Kendimizi ve ehlimizi korumak
- 89- Tahrîm 66/8: Nasuh tövbe, dua

Değerlendirme Ve Sonuç

“İman- amel ilişkisi” konusunu anlamaya ve “Ey İman Edenler” hitabıyla başlayan ayetleri iman-amel ilişkisi bağlamında değerlendirmeye çalıştığımız bu çalışmamızda en dikkate değer husus; iman ile ilgili hemen her konuda tartışmaların ve teorilerin çıkış ve odak noktasının “iman” kavramına yüklenen anlam olmasıdır. İmanın tanımı içine amelin dâhil edilip edilmemesi; diğer bütün görüşlerin istikametini belirlemiştir. Ameli, imanın bir parçası olarak kabul edenler; buradan yola çıkarak büyük günah işleyeni tekfir edebilmişlerdir. Öte yandan imanı bir ikrardan, bir bilgiden ibaret görenler ise iman ile ameli tamamen ayrı düşünmüşlerdir.

Kur’ân-ı Kerîm’de, iman ve sâlih amel şeklinde, arada bir atıf edatıyla ilişki kurulması ve sâlih amelin, imandan sonra zikredilmesi, iman ile amel arasındaki sıkı bağ olduğu; amele büyük önem verildiğini göstermektedir. Yine aynı olgu, arada parça-bütün ilişkisi olmadığını da ispat etmektedir. Amel, imanı kuvvetlendirir, besler, korur, tamamlar ve olgunlaştırır. Ancak amel, bütün bunları, imanın, bir şartı, bizatihi bir unsuru olarak yapmaz. Çünkü amel, imanın gereği, ürünü ve göstergesi olarak imandan sonradır.

Her mü’minin iman esaslarına kayıtsız şartsız inanması ve tasdiki mutlak şarttır. Amel konusunda ise şartlar ve istisnalar devreye girmektedir. Zekâtın ve haccın sadece zenginlere farz olması veya sağlığı yerinde olmayanların oruçla mükellef tutulmamaları örneklerinde görüldüğü gibi her mü’min, her amelden sorumlu değildir. Fakir olduğu için zekât veremeyen veya sağlıklı olmadığı için oruç tutamayan birinin bu durumu îmânî açıdan hiçbir sorun doğurmaz. Bu şekilde imanda kesinliğin; amelde şartların söz konusu olması da iman-amel ilişkisinin parça-bütün ilişkisi olmadığını göstergelerindedir. Ayrıca Kur’ân’da, yasakları çiğneyen; küçük veya büyük günah işleyen mü’minler hakkında, ne söylenirse söylensin kâfir denilmemiş ve hemen tövbeye çağrı yapılmıştır.

Kur’ân-ı Kerimde “Ey İman Edenler” şeklinde başlayan 89 ayet, “emir, nehiy, hüküm-ahkam vaad, vâid, özendirme ve caydırma, cedel, haber-kıssa, mesel-ibret, nasihat-öğüt, ders-bilgi, uyarı.....” gibi çok geniş bir yelpazededir. Bu ayetlerde yapılan uyarıların, verilen emir ve yasakların dozajı ne kadar ağır olursa olsun, yine de itikâdî bir sonuca bağlamamaktadır. Yüce Allah, hitap ettiği müminlerden, iman vasfını kaldırmamaktadır. Buradan, iman ile amelin farklı farklı konular olduğu; aralarında parça-bütün ilişkisi-

nin olmadığı; ameli imandan bir cüz saymanın mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Hanefî-Mâtürîdî âlimlerin yorumları da bu sonucu desteklemektedir. İman ile amel arasında, parça-bütün ilişkisi kurmak yerine; sebep-sonuç, gereklilik, ürün, tezahür-gösterge ilişkisi kurmak Kur'ân'a daha uygun bir yaklaşımdır.

Kaynakça

- Abdülcebbâr, Ebü'l-Hasen Kâdî'l-kudât. *Şerhu'l-Usûlü'l-Hamse*. thk. H. Ebu Hâşim. Beyrût: Daru İhyait-Türasil-‘Arabiyye, 2001.
- Âsım Efendi, Ebu'l-Kemâl. *el-Okyânüsü'l-basît fi tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhît*. İstanbul: 1272.
- Bağdâdî, Abdülkâhir. *Mezhepler Arasındaki Farklar*. çev. Ethem Ruhi Fığlalı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknüddîn Abdülmelik. *Kitâbü'l-İrşâd*. nşr. Zekeriyâ Umeyrât. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.
- Derveze, Muhammed İzzed. *et-Tefsîru'l-Hadîs*. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1962.
- Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit. “el-Fıkhü'l-ekber” *İmâm-ı Â'zam'ın Beş Eseri*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2002.
- Ebü'l-Bekâ el-Kefevî. *el-Külliyât*. thk. Adnân Derviş-Muhammed el-Mısrî. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1992.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl. *İlk Dönem İslam Mezhepleri*. çev. Mehmet Dalkılıç-Ömer Aydın. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed. *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*. Tunus: Dâru's-Suhnûn, 1984.
- İbn Atıyye, Ebu Muhammed Abdülhak b. Gâlib. *el-Muharrerü'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*. nşr: Abdüsselam A. Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. 15 cilt. Beyrût: Dâru Sâdr, 1997.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. *el-Müfredât fi ğaribi'l-Ķur'ân-Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, çev. Abdülbaki Güneş-Mehmet Yolcu, İstanbul: Çıra Yayınları, 3. Basım, 2012.
- İzutsu, Toshihiko. *İslâm Düşüncesinde İman Kavramı*, çev. Selahaddin Ayaz, İstanbul: Pınar Yayınları, 2005.
- Karaağaç, Hilmi. “İtikâdî Mezheplerde İman-İslam İlişkisi”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1, sy. 2 (2012): 103-120.
- Karaağaç, Hilmi. “Mâturîdî Düşünce Sisteminde İman Anlayışı”, *EKEV Akademi Dergisi* 15, sy. 49 (2011): 65-80.

- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Kılavuz. A. Saim. *Anahatlarıyla İslam Akâidi ve Kelam'a Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*. çev. Hayrettin Karaman vd. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2007.
- Kur'ân Yolu Meâli*. çev. Hayrettin Karaman vd. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Kurtûbî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'ân*. Kâhîre: Daru'l Kütübî'l-Mısriyye, 1967.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Kitâbü't-Tevhîd*. nşr. Fethullah Huleyf. Beyrût: Dârü'l-Meşrik, 1970.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Kitâbü't-Tevhîd*. thk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi. Beyrût: Dâr Sâder, 2010.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vilâtü'l-Şur'ân*. thk. Bekir Topaloğlu vd. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Kitâbü't-Tevhîd*, çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: İsam Yayınları, 2002.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-Sahîh*, çev. İbrahim Canan. Ankara: Akçağ Yayıncılık, 2001.
- Nesefî, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid. *Tebsiratü'l-edille fî usûli'd-dîn*. thk. H. Atay-Ş. Ali Düzgün. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.
- Nevbahtî, Ebû Muhammed el-Hasen b. Mûsâ. *Fıraku's-Şî'a*. Beyrût: Dârü'l-Edvâ, 2006.
- Öz, Mustafa. *İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri*. İstanbul: Kalem Yayıncılık, 1981.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *et-Tefsîrü'l-Kebîr: Mefâtihu'l-ğayb*. Beyrut: Darül Kütüb el-İlmiyye. 4. Basım. 1990.
- Sâbûnî, Ebû Muhammed Nûruddîn Ahmed. *Mâtürîdiyye Akâidi*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 8. Basım. 2005.

- Sinanoğlu, Mustafa. “İman” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 22: 212-214. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Şehristânî, Ebü'l-Feth Tâcuddîn (Lisânüddîn) Muhammed. *el-Milel ve'n-nihal*. thk. A. F. Muhammed. Beyrût: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *Fethu'l-Kadîr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1991.
- Uludağ, Süleyman. “Amel” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3: 13-16, Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Tefsîrü't-Taberî: Câmi'u'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*. nşr. Ahmet M. Şakir, Mahmut M. Şakir. Kahire: Dârul Mearif, 1969.
- Yazıcıoğlu, M. Said. *İslâm Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi*. Ankara: Akçağ Yayınevi, 2001.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an Hâkâ'iki ğavâmi'iz-t-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vil*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1366/1947.
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Kur'an Portalı”. Erişim, 12-13 Nisan 2022. <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/>
- Türkçe Kur'an Meâlleri. Erişim 13 Nisan 2022. <http://www.kuranmeali.com/ayetkarsilastirma.asp?sure=49&ayet=6>